

Boro Merdović

Nasilje nad decom

Izazovi, posledice i putevi prevencije

SADRŽAJ

IZVOD IZ RECENZIJE	9
PREDGOVOR.....	13
ISTORIJSKI KONTEKST NASILJA NAD DECOM	17
TEORIJSKA OBJAŠNJENJA NASILJA NAD DECOM	22
KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA DECE OD NASILJA	36
RIZIČNI I PROTEKTIVNI FAKTORI	45
Faktori rizika nasilja nad decom	46
Zaštitni faktori nasilja nad decom	58
PREVALENCIJA NASILJA NAD DECOM	63
OBLICI NASILJA NAD DECOM	69
Fizičko nasilje na decom	73
Psihološko (emocionalno) nasilje nad decom	75
Seksualno zlostavljanje dece	80
Zanemarivanje dece	92
Nasilje nad decom u porodici	97
Vršnjačko nasilje (bullying)	100

Digitalno nasilje (Cyberbullying)	103
Trgovina ljudima (decom)	110
POSLEDICE NASILJA NAD DECOM	113
Posledice fizičkog zlostavljanja	115
Posledice seksualnog zlostavljanja	118
Posledice psihološkog (emocionalnog) zlostavljanja	120
Posledice zanemarivanja	122
Posledice nasilja u školi	124
Ekonomske posledice nasilja nad decom	126
PREVENCIJA NASILJA NAD DECOM	129
UMESTO ZAKLJUČKA	136
LITERATURA	139

CONTENT

EXCERPT FROM THE REVIEW	11
FOREWORD	15
HISTORICAL CONTEXT OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN	17
THEORETICAL EXPLANATIONS OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN	22
CRIMINAL LAW PROTECTION OF CHILDREN FROM VIOLENCE	36
RISK AND PROTECTIVE FACTORS	45
Risk factors for violence against children	46
Protective factors against violence against children	58
PREVALENCE OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN	63
FORMS OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN	69
Physical violence against children	73
Psychological (emotional) violence against children	75
Sexual abuse of children	80
Neglect of children	92
Domestic violence against children	97
Peer violence (bullying)	100

Digital violence (cyberbullying)	103
Human trafficking (children)	110
CONSEQUENCES OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN...	113
Consequences of physical abuse	115
Consequences of sexual abuse	118
Consequences of psychological (emotional) abuse	120
Consequences of neglect	122
Consequences of violence in school	124
Economic consequences of violence against children	126
PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN	129
INSTEAD OF A CONCLUSION	136
LITERATURE	139

IZVOD IZ RECENZIJ

Monografija „*Nasilje nad decom – Izazovi, posledice i putevi prevencije*“ predstavlja izuzetno važan i sveobuhvatan doprinos proučavanju jednog od najalarmantnijih društvenih problema današnjice. Autor na sistematičan i stručan način analizira različite aspekte nasilja nad decom, nudeći čitaocima celovit uvid u ovu kompleksnu i višeslojnu temu.

Jedna od ključnih vrednosti ove knjige leži u njenom interdisciplinarnom pristupu. Autor vešto kombinuje istorijske, teorijske, pravne, sociološke i psihološke perspektive, omogućavajući dublje razumevanje uzroka, posledica i načina prevencije nasilja nad decom. Posebno su značajni segmenti koji se bave faktorima rizika i zaštitnim faktorima, jer pružaju korisne smernice kako stručnjacima, tako i donosiocima odluka u kreiranju efikasnih mera zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Analiza oblika nasilja nad decom, uključujući fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje, zanemarivanje, vršnjačko i digitalno nasilje, kao i trgovinu decom, obuhvata najnovija istraživanja i statističke podatke, čime se dodatno osvetljava ozbiljnost i rasprostranjenost problema. Takođe, poseban kvalitet knjige ogleda se u prikazu posledica nasilja, kako na individualnom, tako i na društvenom nivou, čime se dodatno naglašava potreba za sistematskim i kontinuiranim naporima u prevenciji.

Knjiga je pisana jasnim i razumljivim stilom, što je čini pristupačnom ne samo stručnjacima iz oblasti prava, pedagogije, psihologije, socijalnog rada, socijalne patologije i kriminologije,

već i široj javnosti, uključujući roditelje, nastavnike i sve koji žele da doprinesu borbi protiv nasilja nad decom. Ovaj rad predstavlja dragocen izvor informacija i korisnih smernica za sve one koji se bave zaštitom dece i prevencijom nasilja. Zahvaljujući svojoj sveobuhvatnosti, analitičnosti i jasnoći, knjiga „*Nasilje nad decom – Izazovi, posledice i putevi prevencije*“ ima potencijal da postane značajan priručnik i referentna literatura u ovoj oblasti.

Preporučujemo monografiju za objavljivanje i široku distribuciju, uvereni da će doprineti razvoju efikasnijih mehanizama prevencije i intervencije u oblasti zaštite dece od nasilja.

Recenzenti

prof. dr Željko Bjelajac
prof. dr Aleksandar Jugović
dr Marina Kovačević Lepojević
dr Ljeposava Ilijić

EXCERPT FROM THE REVIEW

The monograph *"Violence Against Children – Challenges, Consequences, and Paths to Prevention"* represents an exceptionally important and comprehensive contribution to the study of one of the most alarming social issues of our time. The author systematically and expertly analyzes various aspects of violence against children, providing readers with a thorough insight into this complex and multilayered topic.

One of the key strengths of this book lies in its interdisciplinary approach. The author skillfully integrates historical, theoretical, legal, sociological, and psychological perspectives, enabling a deeper understanding of the causes, consequences, and prevention strategies related to violence against children. Particularly valuable are the sections addressing risk and protective factors, as they offer useful guidelines for both professionals and policymakers in designing effective measures for the protection of children from abuse and neglect.

The analysis of different forms of violence against children—including physical, emotional, and sexual abuse, neglect, peer and digital violence, as well as child trafficking – incorporates the latest research and statistical data, further highlighting the severity and prevalence of the problem. Additionally, a significant quality of this monograph is its discussion of the consequences of violence, both at the individual and societal levels, emphasizing the urgent need for systematic and continuous efforts in prevention.

Written in a clear and accessible style, this book is not only valuable to experts in law, pedagogy, psychology, social work, social pathology, and criminology, but also to the wider public, including parents, educators, and all those committed to combating violence against children. This work serves as a valuable source of information and practical guidance for those engaged in child protection and violence prevention. Owing to its comprehensiveness, analytical depth, and clarity, *"Violence Against Children – Challenges, Consequences, and Paths to Prevention"* has the potential to become a significant reference book and an essential resource in this field.

We strongly recommend this monograph for publication and broad distribution, confident that it will contribute to the development of more effective prevention and intervention mechanisms in the field of child protection.

Reviewers

Željko Bjelajac, PhD

Aleksandar Jugović, PhD

Marina Kovačević Lepojević, PhD

Ljeposava Ilijić, PhD

PREDGOVOR

Monografija „Nasilje nad decom – Izazovi, posledice i putevi prevencije“ nastala je kao odgovor na sve prisutniju i alarmantniju pojavu nasilja koje se vrši nad najosetljivijim članovima našeg društva-decom. Tema ove knjige izuzetno je kompleksna, zahtevna i višeslojna, ali upravo zbog toga predstavlja imperativ u savremenim akademskim, pravnim i društvenim diskursima. Tokom istraživanja i pisanja ove monografije, vođeni smo idejom da se fenomen nasilja nad decom osvetli iz različitih uglova – istorijskog, pravnog, sociološkog, psihološkog i kriminološkog – kako bi se formirala celovita slika ovog problema i omogućio razvoj sistemskih rešenja. Kroz analizu teorijskih modela, empirijskih nalaza, zakonskih okvira i preventivnih strategija, pokušao sam da ponudim ne samo dijagnozu postojećeg stanja, već i konkretne predloge za njegovo unapređenje.

Zahvaljujem se svim kolegama, saradnicima i institucijama koje su doprinele realizaciji ovog dela, kako kroz istraživačku podršku, tako i kroz savete i praktične uvide iz svakodnevnog rada sa decom. Njihova iskustva bila su dragocena u oblikovanju sadržaja koji je pred vama. Nadam se da će ova monografija poslužiti kao dragocen resurs svim stručnjacima koji se bave zaštitom dece, ali i svima onima koji žele dublje da razumeju i doprinesu borbi protiv nasilja u našem društvu. Ukoliko doprinese barem jednoj uspešnoj intervenciji, jednom spašenom detetu ili boljem razumevanju fenomena – njen cilj će biti ispunjen.

dr Boro Merdović

FOREWORD

The monograph *“Violence Against Children – Challenges, Consequences, and Paths to Prevention”* was created in response to the increasingly prevalent and alarming issue of violence against the most vulnerable members of our society – children. The subject of this book is exceptionally complex, demanding, and multifaceted; however, for precisely these reasons, it represents an imperative in contemporary academic, legal, and social discourses.

During the research and writing of this monograph, we were guided by the idea of shedding light on the phenomenon of violence against children from multiple perspectives – historical, legal, sociological, psychological, and criminological – in order to develop a comprehensive understanding of this issue and facilitate the creation of systemic solutions. Through an analysis of theoretical models, empirical findings, legal frameworks, and preventive strategies, I have aimed not only to diagnose the current state of affairs but also to propose concrete measures for its improvement.

I extend my sincere gratitude to all colleagues, collaborators, and institutions that have contributed to the realization of this work, whether through research support, expert advice, or practical insights gained from everyday work with children. Their experiences have been invaluable in shaping the content of this book. It is my hope that this monograph will serve as a valuable resource for professionals engaged in child protection, as well as for anyone

seeking a deeper understanding of and contribution to the fight against violence in our society.

If this work contributes to even a single successful intervention, saves one child, or enhances the understanding of this phenomenon, its purpose will have been fulfilled.

Boro Merdović, PhD

ISTORIJSKI KONTEKST NASILJA NAD DECOM

Zlostavljanje dece je jedan od najtužnijih aspekata ljudske istorije, koji se protekao kroz različite civilizacije i društvene sisteme. Od davnih vremena, deca su često bila tretirana kao imovina, podložna ne samo fizičkom i psihološkom nasilju, već i različitim oblicima zloupotreba koje su ih lišavale osnovnih ljudskih prava. U svom pregledu istorije zlostavljanja dece, Hilarski (Hilarski, 2012) razmatra dokaze zlostavljanja dece kroz pisanu istoriju. Savremena shvatanja kroz pravna definicije određuju šta sve predstavlja zlostavljanje dece. Ono što se danas smatra zlostavljanjem, nekada je bilo zakonski dopušteno i kulturno prihvaćeno. U nekim kulturama su pojedini oblici ponašanja i kažnjavanja dece od strane roditelja i starijih bili društveno prihvatljivi pa čak i poželjni. Međutim, još iz vremena Mesopotamije nalazimo pisane tragove o sprečavanju zlostavljanja dece i brige o deci.

U mnogim drevnim kulturama, prava pojedinca bila su veoma ograničena, a status deteta, žene i robova zavisio je od moći i volje muškarca koji je bio glave porodice. Hamurabijev zakonik, jedan od najpoznatijih zakonskih sistema iz mesopotamske civilizacije, postavlja određene granice u vezi sa tretmanom dece. Na primer, iako je dopuštao porobljavanje dece u nekim situacijama, ovo je bilo vremenski ograničeno, što je bio jedan od pokušaja da se barem donekle zaštite prava onih koji su bili dominantni (Tinsley, 2006). Iako je izričito zabranjivao izlaganje dece nasilju, on nije sprečavao sve oblike zloupotrebe. Umesto da štiti decu od fizičkog

kažnjavanja, zakon je dozvolio njihovo kažnjavanje u okviru porodica, čime je potvrdio patrijarhalnu prirodu društva u kojem su očevi imali potpunu kontrolu nad svojom decom.

U staroj Grčkoj, čedomorstvo, iako često osuđivano, imalo je određena moralna pravila koja su zavisila od specifičnih okolnosti (kao što su bolest ili deformitet) (Donohue, Hersen, & Ammerman, 1995). Praćenje životnog puta deteta, žene ili robova bilo je utemeljeno u patrijarhalnom sistemu koji je propisivao jasne granice prema statusu osobe. U Rimskom carstvu, muški vlastodršci su imali gotovo neograničenu moć nad svojim porodicama. Deca koja nisu poslušala svoje očeve mogli su biti ozbiljno kažnjena, uključujući sakaćenje ili čak smrt. Ovakav tretman dece bio je deo šireg društvenog okvira u kojem su porodični odnosi bili zasnovani na potpunoj dominaciji očeva i muških članova porodice.

Slične patrijarhalne vrednosti prisutne su i u staroj Grčkoj, gde se smatralo da je pederastija beznačajna seksualna aktivnost, dok su žene i deca bili smatrani imovinom koja je bila vlasništvo muških članova porodice. U tom periodu, žene su često bile podvrgnute vrlo restriktivnim normama koje su ih smatrale samo kao nosioce potomstva. Smatralo se da je nepotrebno gubiti vreme na podizanje defektne ili slabe dece (Wiedemann, 1989). Muška deca su imala veću slobodu, ali su ipak bila pod strogom kontrolom očeva.

Srednji vek nije doneo mnogo poboljšanja u tretmanu dece. Deca su i dalje bila prodavana u ropstvo i prostituciju, pa čak i ubijana kao odojčad. Nažalost, ova brutalna praksa ubijanja novorođenčadi bila je uobičajena i smatrana nečim što je bilo potrebno zbog ekonomskih i društvenih pritisaka. U mnogim slučajevima, siromaštvo i nesigurnost života naterali su porodice da donesu ovakve teške odluke. Slično, primoravanje dece na rad od najranijeg uzrasta postalo je standardna praksa, gde su deca

sa tri ili pet godina već bila angažovana u teškom fizičkom radu, često za male plate ili u jako teškim uslovima (Donohue et al., 1995). Srednji vek u Evropi bio je haotičan od migracija varvara, gladi i stranih osvajača. Ovaj period karakteriše posebna surovost i nasilje prema muškoj i ženskoj zarobljenoj omladini. Ako deca koja su u njihovom posedu nisu bila direktno ubijana, bila su porobljena u svrhu prostitucije (Colon, 2001). Nastavak zlostavljanja dece nije se obustavio u periodima koji su se smatrali "civilizovanijim". U kolonijalnoj Americi, dete koje nije vodilo svoj život uz religiju, posao i porodicu kao motivaciju, smatralo se zanemarenim i loše vaspitanim. Od dece mlađe od šest godina se očekivalo da rade dugo za male nagrade (Jordan, 2004). Fizičko kažnjavanje dece bilo je često prihvaćeno i očekivano. Deca koja su bila neposlušna ili ako su se ponašala u skladu sa normama koje su društvo smatralo neprihvatljivim bila su ubijana (Straus, Gelles, & Steinmetz, 2003).

Tokom industrijske revolucije, uslovi za decu su se još pogoršali. Mnoge porodice su bile primorane da šalju svoju decu na rad u fabrike, gde su radile od dvanaest do petnaest sati dnevno u opasnim uslovima. Deca su bila izložena velikom riziku od povreda, bolesti, pa čak i smrti (Reinier, 1996). Devojčice su često bile izložene opasnosti od seksualnog nasilja, dok su dečaci bili u opasnosti od sodomije (Merrick, 2001), s obzirom na slabost pravnog sistema i nedostatak zaštite za decu. Industrijski sistem, sa svojim neumoljivim potrebama za radnom snagom, stvorio je okruženje u kojem su deca bila eksploatisana do potpunog iscrpljenja. Ove prakse zlostavljanja i zanemarivanja dece, koje su bile utemeljene na duboko ukorenjenim društvenim normama i ekonomskim potrebama, pokazuju koliko su ljudska prava deca bila zanemarena u različitim istorijskim periodima. Iako je današnje društvo mnoge od ovih praksi napustilo, tragovi tih tradicija ostaju

TEORIJSKA OBJAŠNJENJA NASILJA NAD DECOM

Nasilje sa svim svojim pojavnim oblicima ima različitu etiologiju. Brojna teorijska gledišta i paradigme težila su da objasne etiologiju nasilničkog ponašanja a samim tim i nasilja nad decom. Nasilje možemo posmatrati sa stanovišta teologije, antropologije, filozofije, sociologije, psihologije, psihijatrije, medicine, prava, kriminologije, međunarodnih odnosa, istorije. Zavisno iz koje naučne discipline se pristupalo ovom problemu nastala su i različita teorijska gledišta. Svako od njih na sebi specifičan način pokušava rasčlaniti faktore i uzroke agresivnog i nasilničkog ponašanja ali ujedno uviđajući da jednostrana objašnjenja ne postoje već da je nasilje multikauzalna pojava koja zahteva multidisciplinarnan pristup. Razumeti složenu pojavu kao što je nasilje zahteva objedinjavanje saznanja iz različitih naučnih disciplina. Nasilje se nalazi na preseku mnogih naučnih oblasti, što ga čini pogodnim poljem za interdisciplinarnu saradnju prirodnih i društvenih nauka, kao i za primenu konsilijentnog pristupa u objašnjenju ovog fenomena. Razumevanje nasilja nije samo teorijsko pitanje, već ima direktne i praktične posledice na svakodnevni život ljudi, jer, za razliku od drugih društvenih ponašanja, nasilje uzrokuje ozbiljnu štetu i ljudsku patnju. Zanimarivanje višeslojne i kompleksne etiologije nasilničkog ponašanja može otežati kreiranje efikasnih preventivnih strategija i adekvatnog pravnog okvira.

Dakle, poimanje nasilja zavisi od naučnih pristupa, političkih i ideoloških imperativa koji imaju moć da suze ili prošire definiciju

nasilja pa iz tog razloga se vode brojne debate šta bi trebalo smatrati nasiljem i kako ga razlikovati od nenasilja (Harris, 2019). Ne postoji jedna definicija nasilja koja je opšteprihvaćena ali postoji saglasnost da nasilje može biti usmereno prema sebi (auto-agresija) i prema drugome (interpersonalno nasilje). Svako ozbiljno ispitivanje fenomena nasilja moraće da razmotri i razlike između individualnog, kolektivnog i nelegitimnog državnog nasilja. To je zato što se kolektivno i nelegitimno državno nasilje ne može jednostavno smatrati zbirom pojedinačnih akata nasilja, a takođe sledi potpuno različite strukturne principe koji se ne mogu izvesti iz ponašanja pojedinaca. Kolektivno nasilje i nelegitimno državno nasilje imaju kvalitativno drugačiji karakter. Iako je u ovom slučaju osoba koja vrši nasilje u krajnjoj liniji uvek pojedinac, njeno ponašanje se ne može posmatrati kao izolovani čin ili događaj (kao kod pojedinačnih izvršilaca), već samo u kontekstu kolektivne akcije ili organizacije (grupno nasilje, državne ili paradržavne organizacije) (Waldmann, 2005). Pojedinačni čin se može razumeti samo uzimajući u obzir celokupni društveni sukob na kome se zasniva. To je u osnovi konformističko, nedevijantno ponašanje jer se odvija u skladu sa normama ponašanja relevantnog višeg kolektiva i u tom pogledu je vezano za određene norme i uloge. Individualno nasilje se manifestuje od strane pojedinca protiv stranaca na ulici, u javnim prostorima ili javnim institucijama, a takođe se sprovodi u privatnoj sferi (porodica) i može – ali ne mora – postojati društveni odnos između počinioca i žrtve. Individualno nasilje može biti usmereno ne samo protiv ljudi već i protiv objekata kada poprima oblik vandalizma ili oštećenja imovine (Demandt, 1997). Kolektivno nasilje odnosi se na nasilne radnje koje sprovodi grupa ljudi, često vođena zajedničkim ciljevima, ideologijama ili osećajem pripadnosti. Takvo nasilje može imati političku, versku, etničku, socijalnu ili kriminalnu pozadinu. Kolektivno nasilje povezano je sa makrodruštvenim nivoom – institucijama, organizacijama i državnim aparatom, te zbog toga u sociologiji

preovladava stav da je ono inherentno drugačije u odnosu na interpersonalno nasilje (Malešević, 2010).

U objašnjenju pojma nasilja i njegovog značenja Imbuš (Imbusch, 2003), polazi od sedam pitanja na koja treba dati odgovor. On smatra da treba prevashodno razjasniti:

- *Šta se dešava prilikom akta nasilja?* Ovde se pre svega misli na sam sled događaja prilikom manifestacije nasilnog ponašanja koje je usmereno na život i telo druge osobe i kako ta osoba doživljava nasilni akt, što nas dovodi do zaključka da se radi o fenomenologiji nasilja
- *Kako se sprovodi nasilje?* Ovo je pitanje načina na koji se vrši nasilje i sredstva koja se koriste. Učinak nasilnog akta i posledica koju proizvodi zavisi od samog sredstva kojim se taj nasilni akt realizuje (rukama, nekim predmetom, oružjem i sl.). Tok akta nasilja, kao i njegovo širenje i razmere značajno variraju u zavisnosti od ovih sredstava. Od samog početka je jasno da usamljeni pojedinac šakama može širiti manje straha od naoružane grupe, čije je područje delovanja šire, a da je nasilje takve grupe zauzvrat značajno inferiorno u odnosu na značajna tehnološka sredstva koja države koriste u ratovima. Tehnološki napredak je značajno uticao na nasilje, povećavajući efikasnost tehničkih sredstava nasilja. Kultura i civilizacija su u velikoj meri povećale potencijal za nasilje, a njihovi artefakti i institucije čine nasilje delotvornijim i daju razloge i opravdanja za njegovu upotrebu. Povećanje efikasnosti tehničkih sredstava nasilja znači i povećanu produktivnost u stvarnim aktima nasilja. Podjednako važno u ovom kontekstu je i pitanje treće strane, odnosno onih koji su van odnosa nasilnik-žrtva i koji su posmatrači ili indirektno utiču na nasilje podržavajući ga ili sprečavajući. To može biti pojedinac ili institucija i od toga zavisi kako se društvo i institucije odnose prema nasilju.

- *Kome je usmereno nasilje?* Ovo pitanje se odnosi na to ko je žrtva nasilja, na koga je nasilni akt usmeren i ko trpi nasilje.
- *Koji je razlog nasilnog akta?* Uzroci nasilja mogu biti apstraktni ili konkretni. Stručnjaci nude različita objašnjenja za nasilje, koja često uključuju instrumentalne motive nasilnog ponašanja. Međutim, nasilje može biti i iracionalno, bez posebnog razloga ili svrhe.
- *Zašto se sprovodi nasilje odnosno koji je cilj?* Ovo pitanje se odnosi na svrhu i nameru nasilnog ponašanja, koja može biti povreda, ubistvo ili postizanje određenog cilja. Nasilje može imati tri oblika: situaciono – nastalo u žaru trenutka kao posledica eskalacije sukoba; instrumentalno – racionalno planirano kao sredstvo za cilj; i ekspresivno – kao izraz zadovoljstva ili komunikacije (npr. u sado-mazo ritualima). Razumevanje nasilja zahteva uvid u tri faktora: a) interese – koji mu daju svrhu i opravdanje; b) mogućnosti – koje otvaraju prostor za nasilje; i c) slučajnosti – koje uvode nepredvidive rizike i opasnosti.
- *Koje je opravdanje za primenu nasilja?* Ovo pitanje se odnosi na načine na koje se nasilje opravdava i čini društveno prihvatljivim. U zavisnosti od vrste nasilja, razlozi za njegovo opravdanje mogu biti različiti. Prihvatanje tih opravdanja zavisi od normi i vrednosti koje preovlađuju u određenoj zajednici. Upravo te društvene norme određuju da li se nasilje percipira kao opravdano i zakonito ili kao nelegitimno i nedozvoljeno.

Kao što vidimo kroz ova pitanja obuhvaćeni su svi aspekti nasilja i agresije kao oblika ponašanja, uzroci, posledice, žrtve ali ujedno i faktori koji nisu direktno uključeni u sam akt nasilja ali su značajni za razumevanje, prevenciju i suzbijanje nasilnih akata čije su žrtve, veoma često, deca.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA DECE OD NASILJA

Zaštita dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja predstavlja najznačajniju obavezu svakog društva. Videli smo da kroz istoriju ta zaštita nije uvek bila na zavidnom nivou ali savremena shvatanja nasilja nad decom su decidna i insistiraju na nultoj toleranciji nasilja i preduzimanje svih neophodnih mera kako bi se posledice tog nasilja minimizirale ili otklonile. Obim, domašaj i način zaštite deteta od zlostavljanja i način delovanja pojedinih sistema i službi, razlikuju se u pogledu nivoa i sadržaja zaštite. Tako su uloge obrazovnog i zdravstvenog sistema najveće u oblasti primarne prevencije, uloga sistema socijalne zaštite preteže na planu posebne ili sekundarne prevencije, dok pravni sistem preuzima ključnu ulogu u primeni zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima zlostavljanja. Pravna zaštita podrazumeva i primenu represivnih mera u odnosu na roditelje ili druge osobe koje zlostavljaju dete (Igracki & Brašovan Delic, 2022). Da bi se usaglasilo delovanje svih relevantnih faktora u cilju zaštite dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, neophodna je sveobuhvatna zakonska regulative. država Srbija je u obavezi da primeni brojne zakonske regulative usvojene na međunarodnom nivou i da ih implementira u domaće zakonodavstvo. U daljem tekstu ćemo se osvrnuti na nekoliko značajnih međunarodnih dokumenata i zakonsku regulativu u Republici Srbiji kojom se na sveobuhvatan način štite deca od nasilja i zlostavljanja.

Deklaracija o pravima deteta UN¹ jedan od najznačajnijih međunarodnih dokumenata na čijem temelju su nastali svi ostali dokumenti, konvencije, zakoni, protokoli i podzakonski akti kojima se uređuje oblast zaštite dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja svuda i na svakom mestu. Prema deklaraciji svako dete ima srećno detinjstvo i da uživa, za svoje dobro i dobro društva. U posebnom članu se navodi da dete uživa zaštitu od svih oblika zanemarivanja, okrutnosti i eksploatacije i da dete neće biti predmet trgovine u bilo kom obliku.

Na temeljima Deklaracije o pravima deteta nastala je **Konvencija o pravima deteta**² (Konvencija) i koja predviđa da je dete svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stičebranije. Veoma značajno je da se Konvencijom garantuju sva prava svakom detetu bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja (čl. 2) i da najbolji interesi deteta budu od prvenstvenog značaja (čl. 3). Pored opštih članova Konvencije koji se odnose na prava deteat u Konvenciji se izdvaja nekoliko članova koji se konkretno odnose na nasilje and decom, zlostavljanje i zanemarivanje. Tako u čl. 19. se navodi da su države potpisnice Konvencije obavezne da preduzmu sve odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje. Takođe, čl. 34

¹ Deklaracija o pravima deteta, usvojena Rezolucijom 1386 (XIV) Generalne skupštine UN, 10. decembra 1959. godine.

² Konvencija o pravima deteta, usvojena na zasedanju Generalne skupštine UN 20. novembra 1989. godine.

propisuje se obaveza zaštite dece od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, uključujući prinudu na učešće u bilo kakvim nezakonitim seksualnim aktivnostima, iskorišćavanje deteta u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim praksama i iskorišćavanje deteta za pornografske predstave i materijale. Posebno su navedene obaveze zaštite dece od ekonomske eksploatacije (čl.32), sprečavanje otmice, prodaje ili trgovine decom u bilo koju svrhu ili u bilo kojoj formi (čl. 35) kao i da nijedno dete neće biti podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju (čl. 37).

Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) je jedan od međunarodnih dokumenata koji je doprineo uspešnoj borbi protiv nasilja nad ženama i decom. Nastala je iz potrebe da problem nasilja nad ženama i decom, problem nasilja u porodici, bude predmet posebnog dokumenta kojim će se strogo definisati prava i obaveze država da zakonski i kroz kreiranje mera i programa rade na zaštiti žena od zlostavljanja (Merdović et al. 2022). Konvencija je postavila brojne standarde koje su države potpisnice implementirale u domaća zakonodavstva. Na temelju ove konvencije u Republici Srbiji je nastao Zakon o sprečavanju nasilja u porodici koji je osnova krivično-pravne zaštite žena i dece od nasilja u porodici. Istanbulska konvencija prepoznaje da nasilje nad ženama i nasilje u porodici često uključuju i decu, bilo kao direktne ili indirektne žrtve. Konvencija nalaže državama potpisnicama da preduzmu sve mere kako bi zaštitile decu od svih oblika nasilja, uključujući fizičko, seksualno, psihološko i ekonomsko nasilje. U članu 26. jasno se navodi da deca svedoci porodičnog nasilja imaju pravo na posebnu zaštitu i podršku. To znači da se ne tretiraju samo kao pasivni posmatrači već kao žrtve koje trpe ozbiljne posledice, poput traume, emocionalnih problema i povećane verovatnoće da i sami postanu nasilni ili trpe nasilje u budućnosti. Konvencija takođe zahteva da

države obezbede sigurna skloništa, psihološku pomoć i pravnu zaštitu za decu koja su izložena nasilju. Posebno se naglašava obaveza institucija da spreče kontakt deteta sa nasilnim roditeljem ako bi to ugrozilo njegovu sigurnost. Ovim pristupom, konvencija obezbeđuje sveobuhvatnu zaštitu dece i pomaže u prekidanju kruga nasilja u porodici.

Seksualno zlostavljanje dece je jedan od najtežih oblika nasilja nad decom sa veoma teškim posledicama po sve aspekte dečije ličnosti. Zbog toga je i na međunarodnom planu posebna pažnja posvećena ovom obliku nasilja nad decom. U tom kontekstu je nastala i **Konvencija o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarot konvencija)** koju je usvojio Savet Evrope 2007. godine. S obzirom na vrednosti da svako dete ima pravo na zaštitu od strane roditelja, društva i države, prilagođene statusu deteta, te činjenicu da seksualno iskorišćavanje dece, uključujući dečiju pornografiju, prostituciju i sve oblike seksualne zloupotrebe, uključujući dela koja se čine u inostranstvu, negativno utiču na zdravlje i psiho-socijalni razvoj dece i činjenicu da je seksualno nasilje nad decom poraslo do zabrinjavajućih razmera, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou, posebno u vezi sa sve većom upotrebom informacionih i komunikacionih tehnologija, nastao je ovaj dokument. Konvencija, takođe, kao prvi međunarodnopravni instrument koji obuhvata sve oblike seksualnog nasilja nad decom, uspostavlja široku zabranu diskriminacije (člana 2), prateći, tako, opšti princip nediskriminacije sadržan u korespondentom članu Konvencije UN o pravima deteta (Dragojlović, Merdović & Filipović, 2023).

Kada govorimo o domaćem zakonodavstvu kojim se štite prava dete i predviđaju mere u cilju zaštite dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja treba krenuti od najvišeg pravnog akta u državi a to je **Ustav Republike Srbije**. On predviđa da deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti,

RIZIČNI I PROTEKTIVNI FAKTORI

Uzroci nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja koje se često u literaturi objedinjuje jednim nazivom-maltretiranje dece, su brojni i međusobno ispreplitani tako da se ne može govoriti o izolovanom i pojedinačnom dejstvu nekog od njih. Bavljenje ovom temom u naučnoj i stručnoj literaturi je značajno sa aspekta kreiranja adekvatnih preventivni programa kojima će se posledice po decu smanjiti ili eliminisati. Svi faktori društva koji se bave zaštitom dece i rade sa decom imaju značajne koristi od identifikacije rizičnih i protektivnih faktora. Značajno je navesti da iako određeni faktori rizika za maltretiranje dece postoje, to ne znači da prisustvo ovih faktora nužno vodi do zlostavljanja i zanemarivanja odnosno faktori rizika nisu uzroci zlostavljanja ili zanemarivanja dece (Goldman et al. 2003). Dakle, kao što prisustvo jednog ili više faktora rizika neće nužno dovesti do zlostavljanja i zanemarivanja dece, isto kao ni prisustvo zaštitnih faktora ne garantuje da će deca biti bezbedna. Iako se definicija „faktora rizika“ često razlikuje u zavisnosti od konteksta u kom se posmatra i naučne discipline koja se bavi ovim pitanjem, faktore rizika definišemo kao spoljašnje ili unutrašnje uticaje ili uslove koji su povezani ili predviđaju negativne oblike ponašanja (Merdović, 2019). Faktori rizika za maltretiranje dece se mogu definisati kao okolnosti, uslovi ili događaji koji povećavaju verovatnoću da će doći do nasilja nad decom (Masten & Wright, 1998). Kada se kombinuju sa graničnim zaštitnim faktorima, oni povećavaju verovatnoću da deca dožive zlostavljanje ili zanemarivanje. Zaštitni faktori su okolnosti ili uslovi koji se mogu javiti

kod pojedinca, porodice, zajednice ili širem društvenom nivou i promovišu zdrav razvoj dece i porodice (Child Welfare Information Gateway, 2014). Važno je da zaštitne faktore definišemo ne samo kao odsustvo rizika, već kao nešto dodatno u okruženju deteta koje funkcioniše tako da smanjuje verovatnoću maltretiranja. Postoje razlike u faktorima rizika i zaštitnim faktorima za fizičko zlostavljanje, emocionalno zlostavljanje, zanemarivanje i seksualno zlostavljanje (Stith et al., 2009).

Faktori rizika nasilja nad decom

Pojedini okolnosti i situacije mogu pogodovati ispoljavanju jednog oblika nasilja nad decom dok za neke druge oblike nasilja nisu rizični. Pojedina istraživanja (Begle, Dumas, & Hanson, 2010; MacKenzie, Kotch, & Lee, 2011) sugerišu da je dejstvo faktora rizika kumulativno a ne izolovano i da više faktora rizika u životu deteta povećava verovatnoću da će doživeti neki oblik nasilja. Međunarodna istraživanja su identifikovala mnoge faktor rizika za zlostavljanje i zanemarivanje dece. U Tabeli 2. navedeni su najčešće istraživani faktori rizika koji se odnose na različite oblike nasilja nad decom. Ovi faktori rizika podeljeni u više grupa shodno Brofenbrennerovom (Bronfenbrenner, 1979) razvojno-ekološkom modelu (Forston, et al. 2016). Kao što možemo videti iz tabele faktori rizika se dele na individualne, porodične i socijalne. Takođe se u pojedinim istraživanjima možemo susresti i sa makrofaktorima koji se razlikuju od društva do društva odnosno od države do države i ne mogu se smatrati univerzalnim.

Dakle, najčešće se faktori rizika za zlostavljanje i zanemarivanje dece mogu podeliti na individualne i porodične s tim što između njih dolazi do sadejstva i preklapanja. Na individualnom nivou, faktori rizika zlostavljanja i zanemarivanja dece mogu se grupisati u preklapajuća područja demografskih (socijalni, biološki,

Tabela 2.

Ekološki nivo	Faktori rizika
Individualni faktori deteta	- Niska porođajna težina - Komplikacije tokom trudnoće ili porođaja - Temperament ili ponašanje deteta - Invaliditet deteta
Porodični/roditeljski faktori	- Zloupotreba supstanci kod roditelja - Učestvovanje u kriminalnim aktivnostima - Porodični konflikti ili nasilje - Problemi mentalnog zdravlja - Dete se percipira kao problem od strane roditelja - Istorija zlostavljanja i zanemarivanja deteta - Veliki broj dece u porodici - Izloženost stresu - Temperament roditelja - Roditelji u tinejdžerskom ili mladom dobu - Samohrani ili nevenčani roditelji - Nizak nivo obrazovanja roditelja - Korišćenje fizičkog kažnjavanja - Neplanirana trudnoća - Fizički zdravstveni problemi - Nizak nivo samopouzdanja - Socijalna izolacija
Socijalni/ekološki faktori	- Socioekonomski nedostaci - Nezaposlenost roditelja - Stambene poteškoće - Nedostatak pristupa socijalnoj podršci - Nedostatak prenatalne nege - Socijalno ugroženo susedstvo - Nasilje u zajednici

kognitivni), afektivnih i bihevioralnih karakteristika (Bjelajac & Merdović, 2019a).

Socio-ekološki model je takođe dominantan u literaturi u cilju razumevanja složenih asocijacija između više faktora koji utiču na zdravlje i razvoj dece. Socio-ekološki model se sastoji od skupa povezanih i ispreplitanih okruženja koje predstavljaju proksimalni i distalni kontekst koji determiniše zdravlje i razvoj. Ova okruženja obuhvataju individualni, interpersonalni, nivo zajednice i društveni nivo. Svaki nivo je ugrađen u sledeći kako bi se ilustrovalo da na neposredno okruženje pojedinca (tj. individualni i međuljudski nivoi) utiču širi uslovi koji okružuju ovo okruženje (tj. nivo zajednice i društva) (Austin, Lesak & Shanahan, 2020). Socioekološki model pruža uvid u faktore na više nivoa uticaja koji utiču na verovatnoću određenog iskustva ili ishoda i koji se mogu usmeriti u naučno-istraživački i preventivni napor. Vodeći istraživači zlostavljanja dece predložili su upotrebu socioekološkog modela kao širokog, integrativnog okvira za konceptualizaciju višestrukih faktora koji doprinose etiologiji maltretiranja (Cicchetti & Lynch, 1993). Postoje četiri nivoa faktora i to: individualni, interpersonalni, nivo zajednice i društveni nivo. Individualni nivo uključuje biološke i faktore lične istorije kao što su starost, pol, fizički, zdravstveni uslovi i osobine ličnosti. Interpersonalni nivo uključuje odnose i interakcije sa partnerima, vršnjacima i porodicom. Nivo zajednice uključuje različita okruženja u kojima ljudi žive i komuniciraju sa drugima, kao što su škole, organizacije, zajednice, dok društveni nivo uključuje faktore kao što su društvene i kulturne norme, ekonomske i obrazovne politike, te državni propisi koji oblikuju ključni kontekst za zdravlje dece (Centers for Disease Control and Prevention, 2002).

Kada govorimo o *individualnim faktorima rizika* moramo napomenuti da bez obzira na karakteristike deteta ono ne može i nije odgovorno za zlostavljanje i maltretiranje koje trpi. Međutim neki faktori na individualnom nivou kao što su uzrast, karakteristike

PREVALENCIJA NASILJA NAD DECOM

Precizni podaci o prevalenciji nasilja nad decom predstavljaju utopiju u nauci s obzirom da ne postoji jedinstvena operacionalna definicija nasilja nad decom koja bi bila prihvaćena u svim društvima i državama. Mnogi studije su pokušale da dođu do podataka o zastupljenosti nasilja nad decom u opštoj populaciji ali zbog pojedinih metodoloških nedostataka nisu bile prihvaćene u potpunosti. Najčešće su se studije bavile pojedinim oblicima nasilja nad decom (fizičko, psihološko, seksualno) ili pojedinim segmentima pojedinih oblika nasilja nad decom (u porodici, vršnjačko nasilje). Sublimacija tih rezultata i dalje ne daje jasnu i kompletnu sliku o rasprostranjenosti ovog problema. Poseban problem predstavlja tamna brojka nasilja s obzirom na veliki broj neprijavljenih i neotkrivenih slučajeva. Opseg rasprostranjenosti nasilja nad decom u svetu je velik i raznolik s obzirom da su pojedine studije pokazale da skoro da nema nasilja (Sibert et al., 2002), dok druge pokazuju da je 90 procenata ispitivane populacije doživelo neki oblik nasilja (Meston et al. 1999). Razlike u ovim procentima javljaju se zbog različite metodologije istraživanja pa su studije koje su se zasnivale na zvaničnim izveštajima službi i institucija koje se bave nasiljem nad decom pokazale mali procenat nasilja, a one studije koje su se zasnivale na informacijama dobijenih direktno od žrtava ili njihovih roditelja znatno veći procenat nasilnih akata u kojima su deca žrtve. Istraživanje realizovano u Švedskoj pokazalo je da su 9% učenika 4. i 6. razreda, uzrasta od 10 do 12 godina, i 3% učenika 7. do 9. razreda uzrasta od 13 do 15 godina, doživeli neki oblik vršnjačkog

nasilja (Thornberg & Jungert, 2017). Studije su obično istraživale prevalenciju i učestalost pojedinih oblika nasilja. Diskrepantnost rezultata i uticaj posredujućih faktora na učestalost nasilja nad decom istraživao je National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC). Istraživanje u Velikoj Britaniji obuhvatilo je 1.761 mladih odraslih osoba (18-24 godine), 2.275 dece (11–17 godina) i 2.169 roditelja. Rezultati su pokazali da je 11,5% mladih odraslih osoba iskusilo teško fizičko nasilje u detinjstvu od strane odrasle osobe, a 5,4% od roditelja ili staratelja. Kod dece uzrasta 11–17 godina, 6,9% je doživelo fizičku viktimizaciju od strane odrasle osobe, a 3,7% od roditelja. Kod dece mlađe od 11 godina, 1,2% je iskusilo teško fizičko nasilje od odrasle osobe, a 0,8% od roditelja ili staratelja (NSPCC, 2011). Dok većina studija analizira fizičko zlostavljanje dece u porodici, pojedini autori fokusiraju se na nasilje koje deca trpe u školama od strane vršnjaka ili nastavnog osoblja. Oni ukazuju da između 9,6% i 22% dece školske populacije doživi fizičko nasilje od nastavnika (Benbenishty et al., 2002; Theoklitou et al., 2012). Učestalost fizičkog zlostavljanja dece sa posebnim potrebama je takođe na veoma visokom nivou a pojedine studije ističu da je kod 25,8% ispitanika prisutan neki od oblika fizičkog zlostavljanja (Taylor, 2009).

U Meksiku, studija koja je realizovana i u kojoj je učestvovala školska populacija, pokazala je da 30% učenika doživi neki oblik nasilja. Nasilje je znatno više prisutno u državnim školama (92%) nego u privatnim školama. Prema vrsti agresivnog ponašanja dominira verbalno u 53%, dok je fizička agresija evidentirana u 20%, a socijalna u 18,% slučajeva (Loredo-Abdalá, Perea-Martínez & López-Navarrete, 2008). U nekim mestima u Kini, učestalost zlostavljanja i zanemarivanja dece se kreće od 2% do 66%, a u Hong Kongu od 24% do 50% (Weng, Chui & Liu, 2017). Istraživanje u Hong Kongu je pokazalo da je prevalencija fizičkog i psihičkog zlostavljanja bila veća kod dečaka nego kod devojčica. Prevalencija

zanemarivanja bila je veća među devojčicama nego dečacima dok je prevalencija fizičkog i psihičkog zlostavljanja opadala sa godinama, prevalencija zanemarivanja je rasla (Lo et al., 2019).

Istraživanja koja su obavljena u SAD ukazuju da oko 3 miliona dece svake godine bude evidenirano kao žrtve zlostavljanja ili zanemarivanja, dok je 1.200 dece ubijeno od strane svojih roditelja. Polovina ubijene dece bila su prethodno prijavljena kao žrtve zlostavljanja ili zanemarivanja od strane roditelja ili staratelja. U 2022. godini 1 od 4 devojčice i 1 od 13 dečaka je doživelo neki oblik nasilja. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (WHO, 2022) oko milijardu dece je pretrpelo neki vid seksualnog zlostavljanja dok Savet Evrope ističe da je u Evropi 1 od 5 dece zlostavljano (NAC, 2022). Seksualno zlostavljanje dece je, pored fizičkog zlostavljanja najčešće bila tema istraživača. Podaci dobijeni u tim studijama najčešće su prikupljeni od žrtva koju su iskusile neki oblik seksualne viktimizacije. Zbog toga ovi podaci nisu relevantni s obzirom na veliku tamnu brojku slučajeva seksualnog zlostavljanja dece. Dobijeni rezultati pokazuju veliku procentualnu razliku u identifikovanim slučajevima seksualnog zlostavljanja. Ta razlika se kreće od 33 % (Wyatt, 1999) do 10,14% (Perez-Fuentes et al., 2013).

Kao najčešći oblik nasilja nad decom u SAD javlja se zanemarivanje dece najmlađeg uzrasta, i to čak 62,8% nasilja. Fizičko zlostavljanje čini 16,6% evidentiranih slučajeva, seksualno zlostavljanje se javlja u 9,3%, a emocionalno odnosno psihološko zlostavljanje u 7,1%. Rezultati studije tokom 2005. i 2006. godine, ukazuju da je na svakih 1.000 dece u SAD evidentirano je 30,6 slučajeva zanemarivanja, odnosno 11,3 slučajeva zlostavljanja (Child welfare, 2019). Istraživanja pokazuju da će do dobi od 18 godina, više od 1 od 3 dece u SAD-u biti na evidenciji agencija koje pružaju pomoć deci a da će na tretmanu biti 1 od 8 zbog doživljenog i potvrđenog maltretiranja (Wildeman et al. 2014).

Podaci iz međunarodne studije o zlostavljanju dece ukazuju na alarmantnu situaciju u kojoj su milioni mališana širom sveta izloženi nasilju. U 2002. godini, 53.000 dece su izgubila život zbog zlostavljanja. Ova studija pokazuje da je čak 80 do 98% dece bilo izloženo fizičkom kažnjavanju u porodičnim uslovima, a trećina njih doživela je teške fizičke kazne uz upotrebu različitih predmeta. Takođe, zabeleženo je seksualno zlostavljanje kod 150 miliona devojčica i 73 miliona dečaka. U 2000. godini, 1,8 miliona dece bila su žrtve prostitucije i pornografije (Pinheiro, 2006). Meta-analiza 244 studije iz različitih zemalja pokazala je da je prevalencija fizičkog zlostavljanja tokom života ispitanika bila 22,6%, emocionalnog 36,3%, fizičkog zanemarivanja 16,3% i emocionalnog zanemarivanja 18,4% (Stoltenborgh et al., 2015). Prema istoj studiji najveća prevalencija je manjeg fizičkog zlostavljanja (63,9%) i psihičkog zlostavljanja (84,1%). Procenjuje se da je 2014. bilo 702.000 dokazanih žrtve zlostavljanja dece, od kojih je 8,2% bilo žrtve seksualnog zlostavljanja. Stopa seksualnog zlostavljanja u detinjstvu koja nije povezana sa vršnjacima je 11% za žene i 2% za muškarce (Chiesa & Goldson, 2017). Treba napomenuti da postoji značajna tamna brojka slučajeva seksualnog zlostavljanja i da prevalencija ovog tipa zlostavljanja varira od studije do studije. Studije koje su ispitivale prijavljivanje seksualnog zlostavljanja dece ukazuju na to da mnoga deca ne otkrivaju svoje iskustvo u trenutku napada (Lawson & Chaffin, 1992). Lamb i Edgar-Smith (1994) otkrili su da je prosečna starost za prijavljivanje zlostavljanja u njihovom uzorku bila 18 godina, pri čemu je samo 36% ispitanika prvo otkrilo svoje iskustvo pre 14. godine. Podaci o rasprostranjenosti variraju u zavisnosti od populacije, definicija zlostavljanja i dizajna istraživanja. Veća je verovatnoća da će deca biti zlostavljana od strane osobe koju poznaju nego od strane nepoznatih lica.

U domaćoj literaturi ne možemo naći puno istraživanja koja su se bavila pitanjem prevalencije nasilja nad decom. Pojedine studije

OBLICI NASILJA NAD DECOM

Kao osnovnu zamerku većine istraživanja koja se bave nasiljem nad decom naveli smo nejasne definicije i razgraničenje pojmova koja dovodi do preklapanja i konfuzije. Treba napomenuti da se pojedine definicije ne mogu jasno razgraničiti i pored želje i truda teoretičara da to učine. Definisanje različitih oblika nasilja nad decom nailazi na brojne izazove. Prema Firiku (Feerick et al., 2006) ovi izazovi se odnose na:

- *Promene u roditeljskom ponašanju kroz razvojne faze deteta* – Roditeljsko ponašanje koje je prikladno u jednoj fazi detetovog razvoja može postati neprimereno u drugoj. Na primer, visoki nivo nadzora i fizička zaštita su neophodni za malu decu, dok kod adolescenata preteran nadzor može biti percipiran kao kontrola i ograničavanje autonomije. Granica između zaštitnog i restriktivnog roditeljstva nije uvek jasno definisana, što može otežati razlikovanje roditeljske brige od potencijalnog emocionalnog zlostavljanja.
- *Definisanje potencijalnih počinitelja maltretiranja* – Jedan od ključnih problema u istraživanju i pravnim okvirima jeste pitanje ko može biti smatran potencijalnim počiniocem maltretiranja. Dok se uobičajeno pretpostavlja da su odrasli (roditelji, staratelji, nastavnici) glavni počinioci, postoji neslaganje oko toga da li definicije treba da uključuju i decu i adolescente. Na primer, seksualno zlostavljanje dece se obično povezuje sa odraslim počiniocima, ali se postavlja pitanje da li vršnjačko seksualno nasilje spada u istu kategoriju. Ova dilema ima

značajne implikacije na pravne sankcije i intervencije u zaštiti dece.

- *Kategorizacija maltretiranja i problem kontinuuma nasilja* – Istraživači često koriste kategoričke definicije maltretiranja dece, gde se dete klasifikuje kao maltretirano ili ne. Ovaj pristup ne uzima u obzir da se nasilno i zanemarivo ponašanje može značajno razlikovati po ozbiljnosti, učestalosti i trajanju. Na primer, fizičko zlostavljanje može varirati od povremenog udarca do hroničnog nasilja koje ostavlja trajne posledice. Linearni pristup koji uključuje spektar ozbiljnosti mogao bi preciznije odražavati realnost zlostavljanja i omogućiti bolje preventivno delovanje
- Jedna od ključnih dilema u definisanju maltretiranja odnosi se na pitanje da li ga treba određivati prema *postupcima odraslih ili prema posledicama* koje ti postupci ostavljaju na dete. Na primer, fizičko zlostavljanje može biti definisano kroz specifična ponašanja odraslih, poput udaranja ili drmanja, ili na osnovu njihovih posledica, kao što su vidljive povrede ili bol koje dete trpi. Ova razlika može imati značajne pravne implikacije, jer bi utvrđivanje odgovornosti moglo zavisiti od prisustva fizičke povrede, čak i u slučajevima kada je nasilno ponašanje evidentno..
- *Uloga namere počinioca* – Iako je namera često ključni faktor u prepoznavanju maltretiranja, postoje brojni slučajevi u kojima do zlostavljanja ili zanemarivanja dolazi i bez jasne namere. Na primer, roditelj može verovati da koristi mere za disciplinovanje dece, dok njegovo ponašanje ima štetne posledice po dete. Slično tome, zanemarivanje može nastati usled neznanja ili nemogućnosti roditelja da adekvatno brine o detetu. Ova složenost zahteva nijansiran pristup u proceni zlostavljanja i odgovornosti počinioca.

Iako razlikovanje različitih podtipova maltretiranja dece može biti korisno za njihovu precizniju identifikaciju i razumevanje, takva kategorizacija može istovremeno biti problematična. Naime, može stvoriti pogrešan utisak da između ovih podtipova postoje strogo definisane granice ili da se oni javljaju izolovano. Međutim, sve više istraživanja ukazuje na suprotno – različiti oblici maltretiranja retko se pojavljuju odvojeno, pri čemu većina osoba sa iskustvom zlostavljanja prijavljuje izloženost najmanje dvema ili više vrsta maltretiranja (Arata et al., 2007; Higgins & McCabe, 20009). Pored toga, pojedini oblici nasilja nad decom istovremeno obuhvataju više podtipova maltretiranja. Na primer, odrasla osoba koja seksualno zlostavlja dete može ga istovremeno fizički zlostavljati (npr. udaranjem) ili ga psihološki maltretirati kroz izolaciju i zastrašivanje. Slično tome, izlaganje deteta seksualnom ili fizičkom zlostavljanju neizbežno nosi sa sobom i značajnu emocionalnu povredu.

U daljme tekstu ćemo pokušati da otkolnimo neke terminološke nedoumice i definošemo pojedine oblike nasilja nad decom sa ciljem pravilnijeg i preciznijeg određivanja prevalence i kreiranja adekvatnih preventivnih programa. Pre svega, pokušaćemo da definišemo termin nasilje a zatim pojam nasilja nad decom, zlostavljanje i zanemarivanje, maltretiranje koje u literaturi objedinjuje prethodna dva oblika nasilja. Takođe ćemo navesti definicije različitih oblika nasilja nad decom, zlostavljanja, zanemarivanja, podeljenih u različite kategorije i prema različitim kriterijumima. Najčešće podele koje se mogu sresti u literature su fizičko, psihološko, seksualno i zanemarivanje. Takođe jedna od podela koja za kriterijum uzima mesto izvršenja odnosno srediinu u kojoj se nasilje manifestuje deli nasilje nad decom na vršnjačko nasilje, nasilje u porodici, cyberbullying.

Da bismo uopšte ušli u raspravu o različitim oblicima nasilja nad decom neophodno je na samom početku definisati pojam nasilja. Nasiljem se bave različite naučne discipline koje iz svog

POSLEDICE NASILJA NAD DECOM

Nasilje na decom, u bilo kom obliku da se manifestuje, zajedno sa zanemarivanjem izaziva brojne posledice po rast i razvoj deteta bez obzira da li je direktna žrtva nasilja ili posmatrač. Kroz istoriju gledano, deca su uvek bile žrtve nasilja i trpela posledice zbog toga. Najupečatljivije je to što su nasilnici skoro uvek osobe iz najbližeg okruženja deteta (porodica, prijatelji, vršnjaci u školi) čime se viktimizacija produbljuje. Oblici zlostavljanja, kao što smo naveli, su brojni i raznovrsni a samim tim i posledice takvog ponašanja. Skoro da nema jednog oblika nasilničkog ponašanja koji je izolovan već su deca izložena poliviktimizaciji. Posledice zlostavljanja takođe ne mogu biti pojedinačne već se pripisuju različitim oblicima i pogađaju različite oblasti dečijeg razvoja. Deca mogu videti ili čuti nasilje, mogu biti pretučena ili povređena tokom nasilnog akta ali mogu biti povređena kao način da se „napakosti“ drugom odraslom članu porodice. Deca žrtve zlostavljanja i zanemarivanja su u većem riziku od psihičkih problema kao što su depresija, anksioznost, poremećaji ishrane i suicidalne misli (Norman et al, 2012). Češće ispoljavaju emocionalne i bihevioralne teškoće, zavisno od razvojne faze i uzrasta. Treba napometuti da zlostavljanje nije uvek glavni uzrok ovih problema – hronični faktori poput emocionalne deprivacije i porodične nestabilnosti često imaju snažniji uticaj. Postoji obimna literatura o posledicama zlostavljanja dece. Veliki deo ovog zlostavljanja spada u strogo roditeljstvo, uključujući fizičko kažnjavanje. Istraživanja pokazuju da zlostavljanje dece značajno doprinosi smrtnosti i oboljevanju dece, ima dugoročne posledice na

mentalno zdravlje, školski uspeh, zloupotrebu supstanci, rizično seksualno ponašanje, gojaznost i kriminalno ponašanje, koje mogu trajati i u odraslom dobu (Fang et al., 2015; Nemeroff, 2016).

Najranija iskustva oblikuju dečiju sliku o sebi, kontrolu emocija i odnose s drugima pa odrastanje u nasilnom domu narušava ove aspekte, što može dovesti do niskog samopoštovanja, impulsivnosti, agresije, anksioznosti, depresije, problema u školi i otežanih socijalnih odnosa (Primavera & Jackson, 2024). Deca žrtve nasilja mogu ispoljiti eksternalizovane i internalizovane probleme u ponašanju. Eksternalizovano ponašanje odnosi se na probleme u ponašanju koji se manifestuju spolja, poput agresije, delinkvencije i poremećaja ponašanja. Deca koja su doživela zlostavljanje ili zanemarivanje imaju veći rizik da razviju ovakve probleme. Posebno su izraženi poremećaj prkošenja (koji se ispoljava kroz bes, svađalačko ponašanje i inat) i poremećaj ponašanja (koji uključuje agresiju, uništavanje imovine, krađu i ozbiljno kršenje pravila). Ovi problemi se često javljaju u ranom detinjstvu i mogu se pogoršati tokom odrastanja. Studije su pokazale da fizičko i seksualno zlostavljanje značajno povećavaju verovatnoću razvoja ovih poremećaja, a dodatni faktori poput porodičnih problema i nasilnog okruženja takođe igraju ulogu. Osim toga, zlostavljana deca često pokazuju povećanu agresivnost, naročito ako su bila žrtve nasilja u ranom detinjstvu. Takođe su sklona pristrasnosti neprijateljske atribucije, što znači da situacije tumače kao pretnju i reaguju agresivno, što može stvoriti začarani krug sukoba sa okolinom.

Posledice nasilja nad decom mogu biti fizičke, psihičke, kognitivne, fiziološke, društvene, ekonomske i sl. Prema trajnosti posledice mogu biti kratkoročne (akutne) i dugoročne (hronične). Negativni uticaji nasilja nad decom mogu se posmatrati kroz tri različite perspektive (Bjelajac & Merdović, 2019a):

– vrstu zlostavljanja (fizičko, emocionalno, seksualno);

- starost deteta: imajući u vidu različite razvojne potrebe i sposobnosti deteta tokom razvoja deteta, psihičko iskustvo i uticaj zlostavljanja su različiti na decu različite starosne dobi
- neadekvatne oblike ponašanja (neurološke, fizičke, emocionalne ili kognitivne).

Brojna istraživanja realizovana su sa ciljem da utvrde uticaj različitih oblika nasilja na rast i razvoj dece. Najčešće su ispitivani negativne konsekvence seksualnog i fizičkog zlostavljanja dece. To ne znači da su posledice emocionalnog zlostavljanja manje bitne, naprotiv, pojedine studije ističu da psihološko ili emocionalno zlostavljanje najteže pogađaju decu i imaju dugotrajne posledice. S obzirom da smo u prethodnom delu naveli pojedine oblike nasilja nad decom i njihove osnovne determinante, u tekstu koji sledi predstavimo posledice svakog od oblika zlostavljanja i zanemarivanja dece.

Posledice fizičkog zlostavljanja

Posledice fizičkog zlostavljanja dece su najevidentnije i najuočljivije, najlakše ih je dijagnostikovati. Istraživanje pokazuje da je fizičko zlostavljanje dece povezano sa njihovim agresivnim ponašanjem, emocionalnim problemima i problemima u ponašanju i obrazovnim poteškoćama kod dece koja takođe mogu doživeti neurološke probleme i fizičke povrede kao što su telesna oštećenja, invaliditet ili, u ekstremnim slučajevima, smrt (Finkelhor, 2008). Svakako najvidljivije ali i najteže po zdravlje deteta su telesne povrede nanete od strane roditelja, staraoca ili drugih članova porodice. Ove posledice su najčešće kratkoročne i u njih spadaju lake i teške telesne povrede (prelomi, opekotine, rane nanete različitim predmetima, podlivi i modrice i sl.). Kao najteži oblik zlostavljanja, ali i zanemarivanja dece, smatra se smrt deteta (Bjelajac & Merdović, 2019a). Neke od dugoročnih posledica su

vidljive u periodu adolescencije kao što su viši nivo narušenog zdravlja, nasilnog ponašanja, problema sa težinom, kao i redovnu upotrebu i zloupotrebu supstanci kao što su cigarete, marihuana, alkohol i psihoaktivne supstance (Hussey et al., 2006).

Najčešće manifestacije fizičkog nasilja su modrice na telu koje su i lako vidljive. Kod dece na pojedinim uzrastima modrice se očekuju jer deca često padaju ali svaka modrica kod odojčeta treba da izazove sumnju na fizičko zlostavljanje. Slično tome, povrede usne duplje su česte kod dece koja hodaju, ali kod odojčadi mogu ukazivati na zlostavljanje. i stručnjaci moraju biti pažljivi prema ovim suptilnim znacima zlostavljanja (Thombs, 2008). Pored modrica na koži se mogu primetiti i druge manifestacije koje mogu biti indikator nasilja a to su ogrebotine, oderotine, posekotine, podlivi koji ukazuju na unutrašnju traumu tkiva (Fingarson et al. 2019). Još jedan vid telesnih povreda vidljiv na koži deteta su opekotine. Iako većina opekotina nastaje slučajno ili usled zanemarivanja dece (roditelj ostavi dete samo pored izvora toplote), potrebno je obratiti pažnju na specifične opekotine koje mogu biti znaci zlostavljanja (opekotine od cigareta ili drugih predmeta). Veoma je važno da se deca sa opekotinama procene multidisciplinarnim pristupom kako bi se utvrdio način na koji su opekotine nastale (Knox & Starling, 2011). Pored ovih povreda česte su frakture kostiju ili povrede glave kao posledica fizičkog zlostavljanja dece. Ovo su neke od indikacija koje nastaju usled tuče, udaranja, guranja, povlačenja za kosu, ugriza, paljenja cigaretom ili drugim pogodnim predmetom, gušenja, davljenja, bacanja. Pored ovih posledica često se javljaju i dugoročne posledice koje se ispoljavaju u kasnijim godinama (adolescencija i odraslo doba) kao što su kognitivna oštećenja, intelektualni deficit (Schneider et al., 2007), smetnje u učenju, probleme sa govorom i razumevanjem i smanjena akademska sposobnost (Kolko, 2002), depresija, anksioznost (Springer et al., 2007) i upotrebe psihoaktivnih supstanci (Walsh et al., 2007). Još

PREVENCIJA NASILJA NAD DECOM

Prevenција predstavlja ključni stub u suprotstavljanju svim negativnim društvenim pojavama, uključujući i nasilje nad decom. Poliviktimizacija dece i različiti oblici nasilja u kojima su deca žrtve zahtevaju multidisciplinarni pristup u kreiranju efikasnih i sveobuhvatnih preventivnih programa. U zavisnosti od okruženja u kojem se nasilje ispoljava, preventivni programi mogu biti usmereni na porodicu, školu, vršnjačku grupu i druge relevantne segmente društva. Takođe, uzimajući u obzir ulogu pojedinca u ciklusu nasilja – bilo da je žrtva, posmatrač ili počinilac – preventivne intervencije moraju biti prilagođene svakom od ovih aktera. Nasilje nad decom nije izolovan problem koji pogađa samo pojedinca ili porodicu, već je duboko ukorenjen društveni izazov. Stoga, njegovo suzbijanje zahteva organizovan, sistematičan i sveobuhvatan odgovor na svim društvenim nivoima. Akumulacija znanja o etiologiji dečije viktimizacije, kao i o rizičnim zaštitnim faktorima, podstakla je ozbiljniji naučni angažman u oblasti prevencije. Mnogi stručnjaci su se posvetili istraživanju efikasnih načina za smanjenje stope nasilja nad decom. Stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja za decu postiže se kroz tri nivoa prevencije: primarnu, sekundarnu i tercijarnu. Ove strategije su međusobno povezane, dopunjuju jedna drugu i deluju sinergijski. Svaki od ovih nivoa treba sagledavati kao neodvojivi deo jedinstvenog sistema prevencije, koji ima za cilj smanjenje rizika i zaštitu dece od svih oblika nasilja. Suština preventivnih aktivnosti leži u razumevanju uzroka kriminaliteta. Poznavanje uzroka kriminaliteta omogućava razvoj efikasnih

preventivnih mera koje imaju za cilj neutralizaciju rizičnih faktora i smanjenje svih oblika nasilja nad decom. Prevencija nasilja nad decom zahteva sveobuhvatan i multidisciplinarni pristup koji uključuje porodicu, obrazovni sistem, zdravstvene ustanove i socijalne službe.

Primarna prevencija usmerena je na sprečavanje nasilja pre nego što do njega dođe. Ovo uključuje edukaciju roditelja, promovisanje pozitivnog roditeljstva i osnaživanje zajednice u prepoznavanju i reagovanju na rizične situacije. Javne kampanje i programi podrške roditeljima doprinose stvaranju sigurnog okruženja za decu. Praktično, podrazumeva sve aktivnosti koje će sprečiti pojavu zlostavljanja ili zanemarivanja dece. Među tim merama se izdvajaju programi i aktivnosti koje društvo preduzima (mere usmerene ka opštoj javnosti ili celoj populaciji), sa ciljem smanjenja siromaštva, edukacija roditelja i zajednice, povećanje dostupnosti i kvaliteta usluga službi i organa koji se staraju o deci.

Sekundarna prevencija fokusirana je na ranu intervenciju kod dece i porodica koje se nalaze u riziku. Ovaj pristup podrazumeva praćenje porodica koje imaju istoriju nasilja, pružanje savetodavnih usluga i rad sa roditeljima koji pokazuju znakove nemara ili agresije. Istraživanja pokazuju da su roditeljski programi efikasni u smanjenju nasilja nad decom i ključnih faktora rizika. Ovi programi se sprovode na različite načine – kroz kućne posete, grupne sastanke, SMS poruke i onlajn platforme (Lansford et al., 2022). Programi kućnih poseta socijalnih radnika i zdravstvenih stručnjaka pokazali su pozitivne rezultate u smanjenju rizika od zlostavljanja i zanemarivanja. Uspešnost ovih programa zavisi od celokupnog ekosistema implementacije, koji uključuje ponudu i potražnju. Ponuda obuhvata sadržaj i metode sprovođenja programa, dok potražnja podrazumeva društvene, kulturne i ekonomske faktore koji utiču na njihovu prihvaćenost. Finansijske prepreke, društvene norme i uverenja korisnika o delotvornosti

programa mogu značajno uticati na njihovu održivost i širenje. Najčešći interventni programi za smanjenje fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja fokusiraju se na podršku mladim roditeljima, edukaciju o roditeljskim veštinama i krizne intervencije, kao što su hitne telefonske linije i medicinska pomoć (Daro & Benedetti, 2014).

Tercijarna prevencija ima za cilj sprečavanje ponovnog nasilja u sredini gde je ono već utvrđeno (porodica, škola). Tercijarne usluge, usmerene na sprečavanje ponavljanja zlostavljanja u porodicama koje su već evidentirane kao nasilne, predstavljaju najčešći oblik preventivnih usluga na nivou mikrosistema. Ovo uključuje intenzivne terapijske programe, pravne intervencije i mere zaštite dece, kao što je smeštaj u hraniteljske porodice ili specijalizovane ustanove. Ove mere su neophodne kako bi se sprečile trajne posledice na psihički i fizički razvoj deteta. Najčešće su usmereni na decu koja su pretrpela više vrsta zlostavljanja, imala istoriju prethodnog zlostavljanja, žive u porodicama koje imaju dugu istoriju različitih oblika zlostavljanja, a disfunkcionalni načini suočavanja sa stresom su duboko ukorenjeni u porodičnim odnosima (Browne & Herbert, 1997). Tercijarna prevencija predstavlja ključnu fazu u procesu zaštite zlostavljane i zanemarene dece, kao i u radu sa zlostavljačima, čiji je osnovni cilj sprečavanje ponovnog zlostavljanja i ublažavanje negativnih posledica koje proizlaze iz prethodnih iskustava zlostavljanja. Ova faza obuhvata niz intervencija koje sprovode zdravstveni radnici i stručnjaci iz drugih sektora, kada je zlostavljanje već počelo, ili se i dalje događa. Primarni cilj tercijarne prevencije je smanjenje negativnog uticaja zlostavljanja na fizičko i psihičko zdravlje deteta. To uključuje pružanje odgovarajuće terapije i podrške koja omogućava detetu da se oporavi, kao i sprovođenje mera koje će prevenirati dalja nasilja. Takođe, tercijarna prevencija podrazumeva rad sa roditeljima, kako sa zlostavljačima, tako i sa roditeljima koji

nisu zlostavljali svoju decu, ali kod kojih postoji potencijal za razvijanje odgovornosti i većeg razumevanja svojih postupaka.

Zbog svoje složenosti, tercijarna prevencija zahteva timski rad različitih profesionalaca iz više sektora, uključujući zdravstvo, socijalnu zaštitu, obrazovanje i pravosuđe. Zdravstveni radnici, psiholozi, socijalni radnici i predstavnici pravosudnih institucija udružuju svoje resurse i ekspertizu kako bi obezbedili sveobuhvatnu zaštitu za decu, ali i kako bi pomogli roditeljima da se suoče sa svojim postupcima i nauče odgovornosti u vaspitavanju.

Poseban akcenat u tercijarnoj prevenciji stavlja se na očuvanje celovitosti porodice, ukoliko je to moguće. Stručnjaci nastoje da razviju strategije koje bi omogućile porodici da prevaziđe trenutne teškoće, čime se sprečava institucionalizacija deteta ili njegovo smeštanje u alternativne oblike zaštite. U ovom procesu, ključno je pružanje stručne pomoći u vidu savetovanja, terapije i podrške, kako bi porodica bila u mogućnosti da funkcioniše u zdravijem okruženju koje doprinosi boljim uslovima za odrastanje deteta.

Istraživači i kliničari sve više se fokusiraju na individualni nivo ekološkog modela kako bi odgovorili na potrebe zlostavljane dece. Iako je cilj politike očuvanje porodice, zlostavljana deca često imaju terapeutske potrebe. Dva programa su se pokazala delotvornim: terapeutske dnevne programe, koji poboljšavaju intelektualne i jezičke sposobnosti (Oates & Bross, 1995), i intenzivne grupne terapije, koje kroz igru, govor i fizičku terapiju jačaju kognitivne funkcije, prihvatanje među vršnjacima i razvojne veštine (Culp, Little, Letts & Lawrence, 1991). Mere usmerene na nasilnika (učinioca) u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece, uglavnom se fokusiraju na seksualne prestupnike, jer su programi za fizičko nasilje ili zanemarivanje često usmereni na mikrosistemski nivo poboljšanja roditeljskih i porodičnih odnosa.

LITERATURA

1. Administration for Children and Families. (2012). *Child maltreatment, 2011 report*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, ACF.
2. American Professional Society on the Abuse of Children (APSAC) dostupno na <https://apsac.org/>
3. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fifth Edition. Washington, DC: American Psychiatric Association
4. Aquila, I. et al. (2019). Violent behaviors and Klinefelter syndrome: Two forensic cases from the past to the future. *Rivista Di Psicopatologia Forense, Medicina Legale, Criminologia* 24: (1–2): 23–31.
5. Arata, C. M., Langhinrichsen-Rohling, J., Bowers, D., & O'Brien, N. (2007). Differential correlates of multi-type maltreatment among urban youth. *Child abuse & neglect*, 31(4), 393–415.
6. Arsić, J. & Banić, M. (2018). Analiza implementacije domaćeg zakonodavstva, međunarodnih dokumenata i opšteprihvaćenih standarda međunarodnog prava u ostvarivanju porodičnog prava i socijalne zaštite dece. u : *Zbornik stručnih analiza pravnih akata u oblasti ljudskih prava*. Kuća ljudskih prava, Beograd, str. 150–164.

7. Austin, A. E., Lesak, A. M., & Shanahan, M. E. (2020). Risk and protective factors for child maltreatment: A review. *Current epidemiology reports*, 7, 334–342.
8. Autonomni ženski centar (2013). *Nasilje nad ženama* dostupno na <http://www.womenngo.org.rs>
9. Bacanović, O. & Jovanova, N. (2013). Nasilje među decom u školama-sa posebnim osvrtom na prevenciju i reakciju. *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, 19.
10. Baralic, I., Savic, S., Alempijevic, D. M., Jecmenica, D. S., Sbutega-Milosevic, G., & Obradovic, M. (2010). Child homicide on the territory of Belgrade. *Child abuse & neglect*, 34(12), 935–942.
11. Barzman, D. H., Patel, A., Sonnier, L., & Strawn, J. R. (2010). Neuroendocrine aspects of pediatric aggression: Can hormone measures be clinically useful? *Neuropsychiatric disease and treatment*, 691–697.
12. Beaver, K. M., Barnes, J. C. & Boutwell, B. B. (2015). *The Nurture Versus Biosocial Debate in Criminology: On the Origins of Criminal Behavior and Criminality*. SAGE Publications, Inc.
13. Beese, A., & Morley, S. (1993). Memory for acute pain experience is specifically inaccurate but generally reliable. *Pain*, 53(2), 183–189.
14. Begle, A. M., Dumas, J. E., & Hanson, R. F. (2010). Predicting child abuse potential: An empirical investigation of two theoretical frameworks. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(2), 208-219.
15. Belsky, J. (1993). Etiology of child maltreatment. *Psychological Bulletin*, 114 (3), 413–434.

16. Benbenishty, R., Zeira, A., Astor, R. A., & Khoury-Kassabri, M. (2002). Maltreatment of primary school students by educational staff in Israel. *Child abuse & neglect*, 26(12), 1291–1309.
17. Bertsch, K., Florange, J., & Herpertz, S. C. (2020). Understanding brain mechanisms of reactive aggression. *Current psychiatry reports*, 22, 1–16.
18. Besag, V., *Bullies and Victims in Schools. A Guide to Understanding and Management.*, Open University Press.
19. Bjelajac, Ž. & Merdović, B. (2019). Influence of video games on pro-social and anti-social behavior. *Kultura polisa*, XVI (2019), 53–65.
20. Bjelajac, Ž. (2014). *Trgovina ljudima-Zločin protiv čovečnosti*. Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
21. Bjelajac, Ž. (2023). *Poreklo kriminalnog ponašanja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
22. Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2020). Perspektive zaštite dece od zloupotreba na internetu. *Kultura polisa*, 17(41), 259–271.
23. Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2021). Specific characteristics of digital violence and digital crime. *Pravo-teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
24. Bjelajac, Ž., Matijašević, J., & Počuča, M. (2012). Značaj edukacije mladih o zloupotrebama opojnih droga. *Pedagoška stvarnost*, 58(3): 401–414.
25. Bjelajac, Ž., & Merdović, B. (2018). Senzacionalizam u medijima kao uzrok destabilizacije politike suzbijanja kriminaliteta. *Kultura polisa*, 15(35), 289–300.
26. Bjelajac, Ž. & Merdović, B. (2019a). Nasilje nad decom u porodici, *Kultura polisa*, XVI (2019), br. 39, str. 191–202.

27. Bjelajac, Ž., (2015), *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Mala knjiga, Novi Sad.
28. Bjelajac, Ž., Merdović, B. & Banović, B. (2020). Paedophilia: Prevalence, situation, and perspectives of treatment, *NBP, Journal of Criminalistics and Law* Vol. 25, No. 3, 17–29. doi: 10.5937/nabepo25-28362
29. Boxer, P., Groves, C. L., & Docherty, M. (2015). Video games do indeed influence children and adolescents' aggression, prosocial behavior, and academic performance: A clearer reading of Ferguson (2015). *Perspectives on psychological science*, 10(5), 671–673.
30. Briere, J. (2002). Treating adult survivors of severe childhood abuse and neglect: Further development of an integrative model. In J. E. B. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. T. Hendrix, T. Reid & C. Jenny (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (pp. 175–202). Newbury Park, CA: SAGE
31. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
32. Browne, A. & Finkelhor, D. (1986). Impact of child sexual abuse: a review of the research. *Psychological bulletin*, 99(1), 66–77.
33. Browne, K., & Herbert, M. (1997). *Preventing family violence*. Chichester, England; New York: Wiley
34. Bukowski, W. M., & Sippola, L. K. (2001). Groups, individuals, and victimization. *Peer harassment in school*, 355–377.
35. Burt, S. A., Donnellan, M. B., Iacono, W. G., & McGue, M. (2011). Age-of-onset or behavioral sub-types? A prospective comparison of two approaches to characterizing heterogeneity within antisocial behavior. *Journal of abnormal child psychology*, 39, 633–644.

36. Cafferky, B. M., Mendez, M., Anderson, J. R., & Stith, S. M. (2018). Substance use and intimate partner violence: a meta-analytic review. *Psychology of Violence*, 8(1), 110.
37. Campbell, J. & Messing, J. T. (2017). Assessing Dangerousness, Third Edition: *Domestic Violence Offenders and Child Abusers (Vol. Third edition)*. New York, NY: Springer Publishing Company.
38. Cantor, J. M., Lafaille, S. J., Hannah, J., Kucyi, A., Soh, D. W., Girard, T. A., & Mikulis, D. J. (2016). Independent component analysis of resting-state functional magnetic resonance imaging in pedophiles. *The journal of sexual medicine*, 13(10), 1546–1554.
39. Carmody, E. & Grant, T. D. (2017). Online grooming: moves and strategies. *Language and Law/Linguagem e Direito*, 4(1), 103–141.
40. Cassidy, W., Brown, K. & Jackson, M. (2012). ‘Under the radar’: Educators and cyberbullying in schools. *School Psychology International*, 33(5), 520–532.
41. Centers for Disease Control and Prevention. The social-ecological model: A framework for violence prevention. 2002. dostupno na https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/sem_framework-a.pdf.
42. Chan, S., Khader, M., Ang, J., Tan, E., Khoo, K., & Chin, J. (2012). Understanding ‘happy slapping’. *International Journal of Police Science & Management*, 14(1), 42–57.
43. Chen, L. P., Murad, M. H., Paras, M. L., Colbenson, K. M., Sattler, A. L., Goranson, E. N., ... & Zirakzadeh, A. (2010). Sexual abuse and lifetime diagnosis of psychiatric disorders: systematic review and meta-analysis. In *Mayo clinic proceedings* 85, No. 7, pp. 618–629.

44. Chiesa A, & Goldson E. (2017). Child Sexual Abuse. *Pediatr Rev.* 2017 Mar;38(3):105–118.
45. Child Welfare Information Gateway. (2014). *Protective factors approach in child welfare*. Washington, DC: US Department of Health and Human Services
46. Child Welfare Information Gateway. (2019). Child abuse and neglect fatalities 2017: Statistics and interventions. U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau. dostupno na <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/fatality.pdf>.
47. Cicchetti, D., & Lynch, M. (1993). Toward an ecological /transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children's development. *Psychiatry*, 56(1), 96–118.
48. Colon, A. R. (2001). *A history of children: A socio-cultural survey across millennia*. Westport, CT: Greenwood Press.
49. Conger, R. D., Schofield, T. J., Neppl, T. K., & Merrick, M. T. (2013). Disrupting intergenerational continuity in harsh and abusive parenting: The importance of a nurturing relationship with a romantic partner. *Journal of Adolescent Health*, 53(4), 11–17.
50. Conrad-Hiebner, A., & Byram, E. (2020). The temporal impact of economic insecurity on child maltreatment: A systematic review. *Trauma, violence, & abuse*, 21(1), 157–178.
51. Corby, B. (2000). *Child abuse-Towards a knowledge base*, Open University Press, Buckingham Philadelphia.
52. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (CETS No. 201) dostupno na <https://www.coe.int>

53. Craven, S., Brown, S. & Gilchrist, E. (2006). Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations. *Journal of Sexual Aggression*, 12, 287–299, <http://dx.doi.org/10.1080/13552600601069414>
54. Culp, R. E., Little, V., Letts, D. & Lawrence, H. (1991). Maltreated children's self-concept: Effects of a comprehensive treatment program. *American journal of orthopsychiatry*, 61(1), 114–121.
55. Daley, D., Bachmann, M., Bachmann, B. A., Pedigo, C., Bui, M. T. & Coffman, J. (2016). Risk terrain modeling predicts child maltreatment. *Child abuse & neglect*, 62, 29–38.
56. Dank, M.L. (2011). *The Commercial Sexual Exploitation of Children*. LFB Scholarly Publishing LLC.
57. Daro, D. & Benedetti, G. (2014). Sustaining Progress in Preventing Child Maltreatment: A Transformative Challenge. In *Handbook of Child Maltreatment*, 281–300. Springer Netherlands.
58. De Bellis, M. D., Hooper, S. R., Spratt, E. G. & Woolley, D. P. (2009). Neuropsychological findings in childhood neglect and their relationships to pediatric PTSD. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 15(6), 868–878.
59. Delibašić, V. (2022). Criminal protection of children from sexual abuse, *The Culture of Polis*, Vol. XVII (2020), special edition, pp. 53–68.
60. Demandt, A. (1997). *Vandalismus: Gewalt gegen Kultur*. Siedler.
61. DePanfilis, D. (2006). *Child neglect: A guide for prevention, assessment, and intervention*. US Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families,

- Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office on Child Abuse and Neglect.
62. DeWitt, P., & Slade, S. (2014). *School Climate Change: How do I build a positive environment for learning?* (ASCD Arias). ASCD.
 63. DiLillo, D., Tremblay, G. C. & Peterson, L. (2000). Linking childhood sexual abuse and abusive parenting: The mediating role of maternal anger. *Child Abuse & Neglect*, 24(6), 767–779.
 64. Dixon, L., Browne, K. & Hamilton & Giachritsis, C. (2005). Risk factors of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part I). *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 46(1), 47–57.
 65. Donohue, B., Hersen, M. & Ammerman, R. T. (1995). Historical overview. *Advanced abnormal child psychology*, 3–19.
 66. Dooley, J. J., Pyżalski, J. & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 182–188.
 67. Dragojlović, J., Merdović, B., & Filipović, A. (2023). MARIJA'S LAW: TEN YEARS LATER–(NON) APPLICATION OF THE LAW AND FUTURE SOLUTIONS. CONFERENCE PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL SIGNIFICANCE *Archibald Reiss Days*, Belgrade, Vol. 13. pp. 259–273.
 68. Dubowitz, H., Kim, J., Black, M. M., Weisbart, C., Semiatin, J., & Magder, L. S. (2011). Identifying children at high risk for a child maltreatment report. *Child abuse & neglect*, 35(2), 96–104.
 69. Englander, E., Donnerstein, E., Kowalski, R., Lin, C. A., & Parti, K. (2017). Defining cyberbullying. *Pediatrics*, 140 (Supplement_2), S148-S151.

70. Erickson, M. F., Egeland, B., Myers, J. B., Berliner, L., Briere, J., Hendrix, C. T., ... & Reid, T. A. (2002). The APSAC handbook on child maltreatment. *Child Neglect, 2nd Ed., Thousand Oaks CA*, 3–20.
71. Espinoza, G., Gonzales, N.A. & Fuligni, A.J. (2013). Daily school peer victimization experiences among Mexican-American adolescents: Associations with psychosocial, physical, and school adjustment. *Journal of Youth and Adolescence, 42*(12), 1775–1788.
72. Fang, X., Brown, D. & Corso, P. (2013). Development of Regional Costing Model to Estimate the Economic Burden of Child Maltreatment in the East Asia and Pacific Region. Study commissioned by UNICEF EAPRO. Beijing: College of Economics and Management, China Agricultural University.
73. Fang, X., Fry, D. A., Ji, K., Finkelhor, D., Chen, J., Lannen, P. & Dunne, M. P. (2015). The burden of child maltreatment in China: a systematic review. *Bulletin of the World Health Organization, 93*, 176–185.
74. Farmer, T. W., Estell, D. B., Bishop, J. L., O'Neal, K. K. & Cairns, B. D. (2003). Rejected bullies or popular leaders? The social relations of aggressive subtypes of rural African American early adolescents. *Developmental Psychology, 39*(6), 992–1004.
75. Feerick, M. M., Knutson, J. F., Trickett, P. K. & Flanzer, S. M. (2006). Definitions, classifications, & a framework for research. *Illinois: Paul H. Brookes*.
76. Fenfang, L., Godinet, M. T. & Arnsberger, P. (2011). Protective factors among families with children at risk of maltreatment: Follow up to the early school years. *Children and Youth Services Review, 33*, 139–148.

77. Fergusson, D. M., McLeod, G. F. H. & Horwood, L. J. (2013). Childhood sexual abuse and adult developmental outcomes: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child Abuse & Neglect*, 37(9), 664–674.
78. Ferrara, P., Corsello, G., Sbordone, A., Nigri, L., Ehrich, J. & Pettoello-Mantovani, M. (2016). Foster care: a fragile reality needing social attention, and economic investments. *The Journal of pediatrics*, 173, 270–271.
79. Ferrara, P., Franceschini, G., Villani, A. & Corsello, G. (2019). Physical, psychological and social impact of school violence on children. *Italian journal of pediatrics*, 45(1), 45–76.
80. Fido, D., Rao, J. & Harper, C. A. (2022). Celebrity status, sex, and variation in psychopathy predicts judgements of and proclivity to generate and distribute deepfake pornography. *Computers in Human Behavior*, 129, 107141.
81. Filipović, A., Bjelajac, Ž., Merdović, B., & Stošić, L. Some Aspects of the Criminal Potential of Artificial Intelligence. *PaKSoM 2023*, 41–47.
82. Fingarson, A. K., Pierce, M. C., Lorenz, D. J., Kaczor, K., Bennett, B., Berger, R., ... & Zuckerbraun, N. (2019). Who's watching the children? Caregiver features associated with physical child abuse versus accidental injury. *The Journal of pediatrics*, 212, 180-187.
83. Finkelhor, D. (2008). *Childhood victimization: Violence, crime, and abuse in the lives of young people*. oxford university Press.
84. Forston, B L., Klevens, J., Merrick, M T., Gilbert, L.K. & Alexander, S.P. (2016). *Preventing child abuse and neglect: A technical package for policy, norm, and programmatic activities*. Atlanta, GA: National Centre for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.

85. Freiberg, H. J. (2005). *School climate: Measuring, improving and sustaining healthy learning environments*. Routledge.
86. Freisthler, B. & Maguire-Jack, K. (2015). Understanding the interplay between neighborhood structural factors, social processes, and alcohol outlets on child physical abuse. *Child maltreatment*, 20(4), 268–277.
87. Giardino, A. P., Lyn, M. A., & Giardino, E. R. (Eds.). (2018). *A practical guide to the evaluation of child physical abuse and neglect*. Springer.
88. Gilbert, P. & Andrews, B. (Eds.). (1998). *Shame: Interpersonal behavior, psychopathology, and culture*. Oxford University Press.
89. Gini, G. & Pozzoli, T. (2013). Bullied children and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics*, 132(4), 720–729.
- 90 Goetz, A. (2010). The evolutionary psychology of violence. *Psicothema* 22 (1): 15–21.
91. Goldman, J. (2003). *A coordinated response to child abuse and neglect: The foundation for practice*. US Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office on Child Abuse and Neglect.
92. Goldman, J. (2003). *A coordinated response to child abuse and neglect: The foundation for practice*. US Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office on Child Abuse and Neglect.
93. Goodman, S. (2005). Nihilism and the Philosophy of Violence. In: Sumner C.(ed.): *Violence, culture and censure* (pp. 162–192). Taylor & Francis.

94. Graham-Bermann, S. A. (2002). Child abuse in the context of domestic violence. In J. E. B. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. T. Hendrix, C. Jenny, & T. A. Reid (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (2nd ed., pp. 119–129). Sage Publications, Inc.
95. Grayson, J. (2001). The state of child neglect. In T. D. Morton & B. Salovitz (Eds.). *The CPS response to child neglect: An administrator's guide to theory, policy, program design and case practice*, 1–36.
96. Greene, M.B. (2000) Bullying and Harassment in Schools, in R.S. Moser and C.E. Franz (eds) *Shocking Violence: Youth Perpetrators and Victims: A Multidisciplinary Perspective*, pp. 72–101. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
97. Hadley, J. (2003). Sicker and poorer-The consequences of being uninsured: A review of the research on the relationship between health insurance, medical care use, health, work, and income. *Medical Care Research and Review*, 60(2), 3S–75S.
98. Haller, J. & Kruk, M. R. (2006). Normal and abnormal aggression: human disorders and novel laboratory models. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(3), 292–303.
99. Haller, J. (2020). *Neurobiopsychosocial Perspectives on Aggression and Violence*. Cham: Springer.
100. Hanak, N., Tenjović, L., Išpanović-Radojković, V., Vlajković, A. & Beara, M. (2013). Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji. *Temida*, 16(2), 75–102.
101. Hango, D. (2016). *Cyberbullying and cyberstalking among Internet users aged 15 to 29 in Canada / by Darcy Hango.*, Statistics Canada. Insights on canadian society; 2291–0840. Ottawa.

102. Hare, D. & S. Neumann (2009). Psychopathy: Assessment and forensic implications. *Canadian Journal of Psychiatry* 54 (12), 791–802.
103. Harris G. (2019). Violence or nonviolence? A Comparison of costs and effectiveness. In: M. Hove and G. Harris (eds.), *Infrastructures for Peace in Sub-Saharan Africa*, pp. 37–52. Cham: Springer.
104. Hart, S.N., Germain, R.B. & Brassard, M. (1987). The challenge: To better understand and combat psychological maltreatment of children and youth. In M. R. Brassard, R. Germain, & S.N. Hart (Eds.), *Psychological maltreatment of children and youth* (pp. 3-24). New York: Pergamon.
105. Hawker, D. S. & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(4), 441–455.
106. Helfer, R. E. & Kempe, C. H. (1968). *The battered child*. Chicago: University of Chicago Press.
107. Hibbard, R. A., Desch, L. W., Committee on Child Abuse and Neglect, & Council on Children with Disabilities. (2007). Maltreatment of children with disabilities. *Pediatrics*, 119(5), 1018–1025.
108. Higgins, D. J. & McCabe, M. P. (2000). Relationships between different types of maltreatment during childhood and adjustment in adulthood. *Child maltreatment*, 5(3), 261–272.
109. Hilarski, C. (2012). Child and adolescent sexual abuse. In *Handbook of Social Work in Child and Adolescent Sexual Abuse* (29-50). Routledge.

110. Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129–156.
111. Hoffman-Plotkin, D. & Twentyman, C. T. (1984). A multimodal assessment of behavioral and cognitive deficits in abused and neglected preschoolers. *Child development*, 794–802.
112. Hunter, S. C., Durkin, K., Boyle, J. M., Booth, J. N. & Rasmussen, S. (2014). Adolescent bullying and sleep difficulties. *Europe's Journal of Psychology*, 10(4), 740–755.
113. Hussey, J. M., Chang, J. J. & Kotch, J. B. (2006). Child maltreatment in the United States: Prevalence, risk factors, and adolescent health consequences. *Pediatrics*, 118(3), 933–942.
114. Ignjatović, T. (2015). Posledice koje ima nasilje prema ženama u partnerskom odnosu na decu i odgovor javnih službi na ovaj problem, *Beograd: Autonomni ženski centar*, 63–65.
115. Igracki, J. & Brašovan Delic, M. (2022). "Protection of Victims of Psychological Abuse as a Type of the Domestic Violence in Criminal Procedure", *Journal of Eastern European Criminal Law*, No.2, (2022).
116. Igrački, J., & Delić, M. B. (2023). Prepoznavanje dece kao žrtve nasilja u porodici i njihova zaštita u krivičnom postupku. *ZBORNIK RADOVA, Godina III, Banja Luka, broj 3 (2023) Tom II*, 179–198.
117. Imbusch, P. (2003). The concept of violence. In *International handbook of violence research* (pp. 13–39). Dordrecht: Springer Netherlands.
118. Išpanović-Radojković, V., Ignjatović, T., Kalezić-Vignjević, A., Stevanović, I., Srna, J., Vujović, R. & Žegarac, N. (2011). Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, *Primena Opšteg*

- protokola (str. 7–272). Išpanović-Radojković, V. Beograd: Centar za prava deteta.
119. Jackson, Y. (Ed.). (2006). *Encyclopedia of multicultural psychology*. Sage Publications.
120. Jaudes, P. K. & Mackey-Bilaver, L. (2008). Do chronic conditions increase young children's risk of being maltreated. *Child abuse & neglect*, 32(7), 671–681.
121. Jevtić, B. (2017). Indicative demonstration exposed peer violence. *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 8(1), 153–166.
122. Kairys, S. W., Johnson, C. F. & Committee on Child Abuse and Neglect. (2002). The psychological maltreatment of children – technical report. *Pediatrics*, 109(4), e68–e68.
123. Kelly, L. (1988). What's in a name? Defining child sexual abuse. *Feminist Review*, 28(1), 65–73.
124. Kepple, N. J. (2017). The complex nature of parental substance use: Examining past year and prior use behaviors as correlates of child maltreatment frequency. *Substance use & misuse*, 52(6), 811–821.
125. Kimber, M. & MacMillan, H. L. (2017). Child psychological abuse. *Pediatrics in review*, 38(10), 496–498.
126. Knox, B. L. & Starling, S. P. (2011). Abusive burns. In *Child Abuse and Neglect*, 222–238. WB Saunders.
127. Kochenderfer, B.J., & Ladd, G.W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67(4), 1305–1317.
128. Kolko, D. J. (2002). Individual cognitive-behavioral treatment and family therapy for physically abused children and their

- offending parents: A comparison of clinical outcomes. *Child Maltreatment*, 1, 322–342.
129. Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu, <https://www.coe.int/en/web/conventions/fulllist/conventions/rms/0900001680081561>
 130. Merdović, B. & Kovačević-Lepojević, M. (2021). Aktualnost biosocijalnih istraživanja u kriminologiji, *Bezbednost* 3/2021, 131–145.
 131. Kovačević Lepojević, M., Merdović, B., & Živaljević, D. (2022). The systematic review of school-based programs focused on externalising problems in students. *Teme*, 46(2), 361–375.
 132. Kovačević, M. (2005). Nasilje nad decom u porodici-pojam, rasprostranjenost. *Socijalna misao*, 12(2-3), 184–195.
 133. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological bulletin*, 140(4), 1073–1137.
 134. Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
 135. Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L. & Zwi, A. B. (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization.
 136. Lamb, S. & Edgar-Smith, S. (1994). Aspects of disclosure: Mediators of outcome of childhood sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 9, 307–326.
 137. Lansford, J. E., Betancourt, T. S., Boller, K., Popp, J., Pisani Altafim, E. R., Attanasio, O. & Raghavan, C. (2022). The future of parenting programs: II implementation. *Parenting*, 22(3), 235–257.

138. Laslett, A. M., Room, R., Dietze, P. & Ferris, J. (2012). Alcohol's involvement in recurrent child abuse and neglect cases. *Addiction*, 107(10), 1786–1793.
139. Lawson, L. & Chaffin, M. (1992). False negatives in sexual abuse disclosure interviews: Incidence and influence of caretaker's belief in abuse in cases of accidental abuse discovery by diagnosis of STD. *Journal of Interpersonal Violence*, 7, 532–542.
140. Lazarević, Lj. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, Savremena administracija, Beograd.
141. Lee, B. J. & Goerge, R. M. (1999). Poverty, early childbearing, and child maltreatment: A multinomial analysis. *Children and Youth Services Review*, 21(9-10), 755–780.
142. Lee, J. R. & Darcy, K. M. (2021). Sexting: What's law got to do with it? *Archives of sexual behavior*, 50, 563–573.
143. Lee, S. J., Taylor, C. A. & Bellamy, J. L. (2012). Paternal depression and risk for child neglect in father-involved families of young children. *Child abuse & neglect*, 36(5), 461–469.
144. Lee, V. & Hoaken, P. N. (2007). Cognition, emotion, and neurobiological development: Mediating the relation between maltreatment and aggression. *Child maltreatment*, 12(3), 281–298.
145. Lerman, S. (2006). Cultural psychology, anthropology and sociology: The developing 'strong' social turn. In *New mathematics education research and practice* (pp. 171–188). Brill.
146. Leventhal, J. M. (2000). Sexual abuse of children: Continuing challenges for the new millennium. *Acta Paediatrica*, 89(3), 268–271.

147. Li, F., Godinet, M. T. & Arnsberger, P. (2011). Protective factors among families with children at risk of maltreatment: Follow up to early school years. *Children and Youth Services Review*, 33(1), 139–148.
148. Ljubojev, N. (2004). Pojam i posledice emocionalnog zlostavljanja deteta u porodici. *Temida*, 7(3), 35–40.
149. Lo, C. K., Ho, F. K., Wong, R. S., Tung, K. T., Tso, W. W., Ho, M. S., ... & Ip, P. (2019). Prevalence of child maltreatment and its association with parenting style: A population study in Hong Kong. *International journal of environmental research and public health*, 16(7), 1130.
150. Loredó-Abdalá, A., Perea-Martínez, A. & López-Navarrete, G. E. (2008). "Bullying": acoso escolar. La violencia entre iguales. Problemática real en adolescentes. *Acta pediátrica de México*, 29(4), 210–214.
151. Lynch, M. & Cicchetti, D. (1991). Patterns of relatedness in maltreated and non-maltreated children: Connections among multiple representational models. *Development and Psychopathology*, 3(2), 207–226.
152. MacKenzie, M. J., Kotch, J. B. & Lee, L. C. (2011). Toward a cumulative ecological risk model for the etiology of child maltreatment. *Children and youth services review*, 33(9), 1638–1647.
153. Maddocks, S. (2018). From non-consensual pornography to image-based sexual abuse: Charting the course of a problem with many names. *Australian Feminist Studies*, 33(97), 345–361.
154. Main, M. & Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experience:

Implications for the abused-abusing intergenerational cycle. *Child abuse & neglect*, 8(2), 203–217.

155. Main, M. & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121–160). The University of Chicago Press.
156. Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
157. Maltz, W. (2002). Treating the sexual intimacy concerns of sexual abuse survivors. *Sexual and Relationship Therapy*, 17(4), 321–327.
158. Marčeta-Mladenović, E. (2013). *Žene, žrtve fizičkog nasilja u partnerskoj zajednici*. Magistarska teza. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
159. Marković, D. M. & Zirojević, M. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha-Zašto žrtve nasilja Ćute, u *Ljubav i strah u fokusu interdisciplinarnih istraŹivanja*, CEIR, Novi Sad, 311–329.
160. Masten, A.S. & Wright, M.O. (1998). 'Cumulative risk and protection models of child maltreatment'. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2, 7–30.
161. May-Chahal, C. & Cawson, P. (2005). Measuring child maltreatment in the United Kingdom: A study of the prevalence of child abuse and neglect. *Child Abuse and Neglect*, 29, 969–984.
162. McClennen, J., Keys, A. M. & Day, M. (2016). *Social work and family violence: theories, assessment, and intervention*. Springer Publishing Company.

163. McCoy, M. L. & Keen, S. M. (2013). *Child Abuse and Neglect*. Psychology Press.
164. McLaughlin, K. A., Weissman, D., & Bitrán, D. (2019). Childhood adversity and neural development: A systematic review. *Annual review of developmental psychology*, 1(1), 277–312.
165. Mehari, K. R., Farrell, A. D. & Le, A. T. H. (2014). Cyberbullying among adolescents: Measures in search of a construct. *Psychology of Violence*, 4(4), 399.
166. Meng, X., Fleury, M. J., Xiang, Y. T., Li, M. & D'arcy, C. (2018). Resilience and protective factors among people with a history of child maltreatment: A systematic review. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 53, 453–475.
167. Merdović, B. & Vujović, R. (2021). Kriminološki aspekt nasilja mladih, *Kultura polisa*, god. XVIII, posebno izdanje (2), str. 23–38,
168. Merdović, B. & Vujović, R. (2022). Oblici i karakteristike interpersonalnog nasilja, *Kultura polisa* 19(2), 55–88.
169. Merdović, B. (2018), Supkultura rijaliti programa, *Kultura polisa*, XV. 33–44.
170. Merdović, B. (2019). Young people and children on the Internet-risks and security. *Pravo i digitalne tehnologije*, 287–290.
171. Merdović, B. (2019a). Oblici i karakteristike vršnjačkog nasilja i negativne implikacije na razvoj dece i adolescenata, *Socijalna misao*, br. 96. 67–84.
172. Merdović, B. (2020). Prevention of Child Sexual Abuse: parental and social involvement, *The Culture of Polis*, Vol. XVII (2020), special edition, pp. 69–90.

173. Merdović, B., & Bjelajac, Ž. (2021). Multidimensional Perspectives of Domestic Violence in Serbia. *Kultura polisa*, 18(46), 185–202.
174. Merdović, B., Bjelajac, Ž. & Počuča, M. (2022). Trends in the implementation of the Istanbul convention, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education* (IJCRSEE), 10(2), 207–217. doi: 10.23947/2334-8496-2022-10-2-207-217
175. Merdović, B., Počuča, M. & Dragojlović, J. (2024). Parental supervision and control as a predictive factor of juvenile delinquency. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 12(1), 239–250.
176. Merrick, J. (2001). The arrest of a sodomite, 1723. *The Gay & Lesbian Review Worldwide*, 8(5), 29–30.
177. Meston, C. M., Heiman, J. R., Trapnell, P. D. & Carlin, A. S. (1999). Ethnicity, desirable responding, and self-reports of abuse: a comparison of European-and Asian-ancestry undergraduates. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67(1), 139.
178. Mihić, B. D. (2002). Domestic violence against children. *Temida*, 5(3), 51–58.
179. Mijatović, D.M. (2024). Cyberbullying: nasilje u digitalnom svetu. *Baština*, 34(64), 145–156.
180. Milenković-Vuković, J. (2018). Zlostavljanje i zanemarivanje dece u porodici. *Društvene devijacije*, 3 (3), 301–309.
181. Milosavljević, Đ. I. L. & Tankosić, B. (2018). Porodično nasilje-karakteristike nasilja nad decom i posledice na razvoj dece. *Vojno delo*, 70 (5), 67–81.

182. Milosavljević, M. (1998) "Definisanje pojma nasilja nad decom", u: Milosavljević, M. (ur.) *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Službeni glasnik.
183. Moffitt, T.E. (2005). The new look of behavioral genetics in developmental psychopathology: Gene-environment interplay in antisocial behaviors. *Psychological Bulletin*, 131, 533–554.
184. Morton, C. M. (2013). The moderating effect of substance abuse service accessibility on the relationship between child maltreatment and neighborhood alcohol availability. *Review of Children and Youth Services*, 35(12), 1933–1940.
185. Moss, F. (2015). *Child Neglect: Assessment and Prevention*. Nova Science Publishers
186. Mršević, Z. (1997). *Incest između mita i stvarnosti: kriminološka studija seksualnog zlostavljanja dece*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
187. Mulder, T. M., Kuiper, K. C., van der Put, C. E., Stams, G. J. J., & Assink, M. (2018). Risk factors for child neglect: A meta-analytic review. *Child abuse & neglect*, 77, 198–210.
188. Musher-Eizenman, D. R., Boxer, P., Danner, S., Dubow, E. F., Goldstein, S. E., & Heretick, D. M. L. (2004). Social-cognitive mediators of the relation of environmental and emotion regulation factors to children's aggression. *Aggressive Behavior*, 30(5), 389–408.
189. Mutic, S., Brünner, Y. F., Rodriguez-Raecke, R., Wiesmann, M., & Freiherr, J. (2017). Chemosensory danger detection in the human brain: Body odor communicating aggression modulates limbic system activation. *Neuropsychologia*, 99, 187–198.
190. Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 122/2008.

191. National Children's Alliance, National Statistics on Child Abuse, dostupno na <https://www.nationalchildrensalliance.org/media-room/national-statistics-on-child-abuse/>
192. National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC), (2012). Statistics-child abuse. dostupno na www.nspcc.org.uk
193. Nemeroff, C. B. (2016). Paradise lost: the neurobiological and clinical consequences of child abuse and neglect. *Neuron*, 89(5), 892–909.
194. Ninčić, Ž. (2022). Vršnjačko nasilje kao oblik socijalne destrukcije. *Kultura Polisa*, 19(2), 201–222.
195. Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J. & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: a systematic review and meta-analysis. *PLoS medicine*, 9(11), e1001349.
196. O'Malley, R. L. & Holt, K. M. (2022). Cyber sextortion: An exploratory analysis of different perpetrators engaging in a similar crime. *Journal of interpersonal violence*, 37(1–2), 258–283.
197. Oates, R. K. & Bross, D. C. (1995). What have we learned about treating child physical abuse? A literature review of the last decade. *Child abuse & neglect*, 19(4), 463–473.
198. Olweus, D. (1993). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. In K. H. Rubin & J. B. Asendorpf (Eds.), *Social Withdrawal, Inhibition, and Shyness in Childhood*, 315–34.
199. Olweus, D. (1996). Bullying at school: Knowledge base and an effective intervention program a. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 794(1), 265–276.

200. Olweus, D., Popović, G. V. & Kunc, N. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Školska knjiga.
201. Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Zaključak Vlade Republike Srbije 05 broj: 011-5196/2005 od 25. avgusta 2005. godine.
202. Palusci, V. J. (2011). Risk factors and services for child maltreatment among infants and young children. *Children and Youth Services Review*, 33(8), 1374–1382.
203. Paraušić Marinković, A., Kovačević, M., Kovačević Lepojević, M. & Bogićević, D. (2025). *Efektivne antibullying intervencije: priručnik za školsko osoblje*. CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine, Beograd.
204. Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth violence and juvenile justice*, 4(2), 148–169.
205. Pelton, L. H. (2015). The continuing role of material factors in child maltreatment and placement. *Child Abuse & Neglect*, 41, 30–39.
206. Perelberg, R. J. (1999). The interplay between identifications and identity in the analysis of a violent young man: Issues of technique. *International Journal of Psychoanalysis*, 80, 31–46.
207. Pérez-Fuentes, G., Olfson, M., Villegas, L., Morcillo, C., Wang, S., & Blanco, C. (2013). Prevalence and correlates of child sexual abuse: a national study. *Comprehensive psychiatry*, 54(1), 16–27.
208. Perezniето, P., Montes, A., Routier, S. & Langston, L. (2014). *The costs and economic impact of violence against children*. Richmond, VA: ChildFund.

209. Peskin, M., Glenn, A. L., Gao, Y., Liu, J., Schug, R., Yang, Y. & Raine, A. (2011). Personal Characteristics of Delinquents: Neurobiology, Genetic Predispositions, Individual Psychosocial Attributes. in Donna M. Bishop, & Barry C. Feld (eds), *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*, Oxford Handbooks, 72–106.
210. Petrušić, N. & Konstantinović Vilić, S. (2010). Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije. *Autonomni ženski Centar, Beograd*.
211. Pinheiro, P. S. (2006). Violence against children. Geneva: ATAR Roto Presse SA, 1–6.
212. Pompili, M., Iliceto, P., Innamorati, M., Rihmer, Z., Lester, D., Akiskal, H. S., ... & Tatarelli, R. (2009). Suicide risk and personality traits in physically and/or sexually abused acute psychiatric inpatients: a preliminary study. *Psychological Reports*, 105(2), 554–568.
213. Popadić, D., Plut, D. & Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Institut za psihologiju.
214. Porodični zakon. "Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
215. Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, *Ministartvo unutrašnjih poslova Republike Srbije*, Beograd 2007.
216. Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, *Ministarstvo pravde Republike Srbije*, Beograd, 2009
217. Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, *Ministarstvo zdravlja Republike Srbije*, Beograd, 2009.

218. Posebni protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama socijalne zaštite, *Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije*, Beograd, 2006.
219. Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, "Sl. glasnik RS", br. 30/2010.
220. Price-Wolf, J. (2015). Social support, collective efficacy, and child physical abuse: Does parent gender matter? *Child maltreatment*, 20(2), 125–135.
221. Primavera, J. & Jackson, S. A. (2024). *Child abuse*. Salem Press Encyclopedia of Health.
222. Rahm, G., Renck, B. & Ringsberg, K. C. (2013). Psychological distress among women who were sexually abused as children. *International Journal of Social Welfare*, 22(3), 269–278.
223. Raine, A. (2013). *The anatomy of violence: The biological roots of crime*. New York: Vintage Books.
224. Raissian, K. M. & Bullinger, L. R. (2017). Money matters: Does the minimum wage affect child maltreatment rates? *Children and youth services review*, 72, 60–70.
225. Raman, S. & Hodes, D. (2012). Cultural issues in child maltreatment. *Journal of paediatrics and child health*, 48(1), 30–37.
226. Ratican, K. L. (1992). Sexual abuse survivors: Identifying symptoms and special treatment considerations. *Journal of Counseling & Development*, 71(1), 33–38.
227. Ray, L. (2018). *Violence & society*. SAGE

228. Re, L. & Birkhoff, J. M. (2015). The 47, XYY syndrome, 50 years of certainties and doubts: A systematic review. *Aggression and violent behavior*, 22, 9–17.
229. Reinier, J. S. (1996). *From virtue to character: American childhood, 1775–1850*. New York: Twayne Publishers.
230. Rigby, K. & Slee, P. (2008). Interventions to reduce bullying. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20(2), 165–183.
231. Rivara, F., Le Menestrel, S. & National Academies of Sciences, Engineering and Medicine. (2016). Consequences of bullying behavior. In *Preventing bullying through science, policy, and practice*. National Academies Press (US).
232. Rivers, I. & Noret, N. (2013). Potential suicide ideation and its association with observing bullying at school. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S32–S36.
233. Rodkin, P. C., Espelage, D. L. & Hanish, L. D. (2015). A relational framework for understanding bullying: Developmental antecedents and outcomes. *American Psychologist*, 70(4), 311–321.
234. Sartor, C. E., Waldron, M., Duncan, A. E., Grant, J. D., McCutcheon, V. V., Nelson, E. C., ... & Heath, A. C. (2013). Childhood sexual abuse and early substance use in adolescent girls: the role of familial influences. *Addiction*, 108(5), 993–1000.
235. Sattler, K. M., & Font, S. A. (2018). Resilience in young children involved with child protective services. *Child abuse & neglect*, 75, 104–114.
236. Saunders, B. E. (2011). Determining best practice for treating sexually victimized children. *Handbook of child sexual abuse: Identification, assessment, and treatment*, 171–197.

237. Savet Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dostupno na <https://rm.coe.int/1680462540>
238. Savet Evrope, Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, 25. oktobar 2007. godine, <https://rm.coe.int/1680084822>.
239. Scannapieco, M. & Connell-Carrick, K. (2007). Assessment of families who have substance abuse issues: Those who maltreat their infants and toddlers and those who do not. *Substance Use & Misuse*, 42(10), 1545–1553.
240. Schneider, R., Baumrind, N., & Kimerling, R. (2007). Exposure to child abuse and risk for mental health problems in women. *Violence and victims*, 22(5), 620.
241. Schofield, T. J., Conger, R. D. & Conger, K. J. (2017). Disrupting intergenerational continuity in harsh parenting: Self-control and a supportive partner. *Development and psychopathology*, 29(4), 1279–1287.
242. Schuetze, P. & Eiden, R. D. (2005). The relationship between sexual abuse during childhood and parenting outcomes: Modelling direct and indirect pathways. *Child Abuse & Neglect*, 29(6), 645–659.
243. Sedlak, A. J., & Broadhurst, D. D. (1996). Third National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-3). *Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, National Center on Child Abuse and Neglect*.
244. Sedlak, A. J., Mettenburg, J., Basena, M., Peta, I., McPherson, K., Greene, A., & Li, S. (2010). Fourth national incidence study of child abuse and neglect (NIS-4). *Washington, DC: US Department of Health and Human Services*, 9, 2010.

245. Seto, M.C. (2009). Pedophilia. *Annu. Rev. Clin. Psychol*, 5: 391–407.
246. Sgroi, S. M., Blick, L. C., & Porter, F. S. (1982). A conceptual framework for child sexual abuse. *Handbook of clinical intervention in child sexual abuse*, 9–37.
247. Shaffer, A., Yates, T. M. & Egeland, B. R. (2009). The relation of emotional maltreatment to early adolescent competence: Developmental processes in a prospective study. *Child abuse & neglect*, 33(1), 36-44.
248. Sibert, J. R., Payne, E. H., Kemp, A. M., Barber, M., Rolfe, K., Morgan, R. J. H., ... & Butler, I. (2002). The incidence of severe physical child abuse in Wales. *Child abuse & neglect*, 26(3), 267–276.
249. Sims, C. (2008). Invisible wounds, invisible abuse: The exclusion of emotional abuse in newspaper articles. *Journal of Emotional Abuse*, 8(4), 375–402.
250. Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian journal of psychology*, 49(2), 147–154.
251. Smith, M., & Fong, R. (2004). *Children of neglect: When no one cares*. Routledge.
252. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376–385.
253. Spertus, I. L., Yehuda, R., Wong, C. M., Halligan, S., & Seremetis, S. V. (2003). Childhood emotional abuse and neglect as predictors of psychological and physical symptoms in women presenting to a primary care practice. *Child abuse & neglect*, 27(11), 1247–1258.

254. Springer, K. W., Sheridan, J., Kuo, D., & Carnes, M. (2007). Long-term physical and mental health consequences of childhood physical abuse: Results from a large population-based sample of men and women. *Child abuse & neglect*, 31(5), 517–530.
255. Stevanović, I. (2002). Osvrt na neka pitanja seksualnog nasilja prema deci, *Temida*, br. 3, 41–19.
256. Stith, S. M., Liu, T., Davies, L. C., Boykin, E. L., Alder, M. C., Harris, J. M., ... & Dees, J. E. E. G. (2009). Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and violent behavior*, 14(1), 13–29.
257. Stojkovic, K. N., Merdovic, B., & Zivaljevic, D. (2023). Forging Payment Cards and Cybercrime. *Law Theory & Prac.*, 40, 138–154.
258. Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J. & Van IJzendoorn, M. H. (2013). The neglect of child neglect: a meta-analytic review of the prevalence of neglect. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 48, 345–355.
259. Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., & van IJzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37–50.
260. Stoltenborgh, M., van IJzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A Global Perspective on Child Sexual Abuse: Meta-Analysis of Prevalence Around the World. *Child Maltreatment*, 16(2), 79–101.
261. Straus, M. A., Gelles, R. J., & Steinmetz, S. K. (2003). Spare the rod? In Silberman M. (Ed.), *Violence and society: A reader* (pp. 136–145). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

262. Sullivan, S. (2000). *Child neglect: Current definitions and models – A review of child neglect research, 1993–1998*. Ottawa, Canada: National Clearinghouse on Family Violence
263. Taylor, O. A. (2009). *Identification of maltreatment type in children with disabilities using the national child abuse and neglect data system (NCANDS)*. Houston, TX: The University of Texas School of Public Health.
264. The Child Abuse Prevention and Treatment Act (CAPTA), (2010). (P.L. 100–294), as amended by the CAPTA Reauthorization Act of 2010, 111–320
265. Theoklitou, D., Kabitsis, N. & Kabitsi, A. (2012). Physical and emotional abuse of primary school children by teachers. *Child Abuse & Neglect*, 36, 64–70
266. Thombs, B. D. (2008). Patient and injury characteristics, mortality risk, and length of stay related to child abuse by burning: evidence from a national sample of 15,802 pediatric admissions. *Annals of surgery*, 247(3), 519–523.
267. Thompson, R. A. (2015). Social support and child protection: Lessons learned and learning. *Child abuse & neglect*, 41, 19–29.
268. Thornberg, R. & Jungert, T. (2017). Callous-unemotional traits, harm-effect moral reasoning, and bullying among Swedish children. In *Child & youth care forum* (Vol. 46, pp. 559-575). Springer US.
269. Thurston, H., Freisthler, B., Bell, J., Tancredi, D., Romano, P. S., Miyamoto, S. & Joseph, J. G. (2017). Environmental and individual attributes associated with child maltreatment resulting in hospitalization or death. *Child abuse & neglect*, 67, 119–136.

270. Tinsley, B. S. (2006). *Reconstructing Western Civilization: Irreverant Essays on Antiquity*. Susquehanna University Press.
271. Todres, J. & Diaz, A. (2019). *Preventing Child Trafficking: A Public Health Approach*. Johns Hopkins University Press.
272. Trickett, P. K., Aber, J. L., Carlson, V. & Cicchetti, D. (1991). Relationship of socioeconomic status to the etiology and developmental sequelae of physical child abuse. *Developmental psychology*, 27(1), 148.
273. Turner, H. A., Finkelhor, D. & Ormrod, R. (2010). Poly-victimization in a national sample of children and youth. *American journal of preventive medicine*, 38(3), 323–330.
274. Turner, J., & Machalek, R. (2018). *The new evolutionary sociology: Recent and revitalized theoretical and methodological approaches*. Routledge.
275. UN (United Nations) (2013). *Toward a World Free from Violence. Global Survey on Violence Against Children*. New York: UN.
276. US Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, *Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau*. 2018:110. *Child Maltreatment 2016*.
277. Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 98/2006.
278. Vaillancourt, T., Hymel, S., & McDougall, P. (2003). Bullying is power: Implications for school-based intervention strategies. *Journal of Applied School Psychology*, 19(2), 157–176.
279. Vaillancourt, T., McDougall, P., Hymel, S., & Sunderani, S. (2010). The relationship between power and bullying behavior. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.),

Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective, 211–222.

280. van Geel, M., Vedder, P., & Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents. *Journal of American Medical Association Pediatrics*, 168(5), 435-442.
281. Waldmann, P. (2005). *Terrorismus: Provokation der Macht*. Murmann Verlag DE.
282. Walker, L. E. (2009). *The battered woman syndrome*. Springer publishing company.
283. Walsh, A. (2014). *Biosociology: Bridging the Biology-Sociology Divide*. New York: Routledge.
284. Walsh, C. A., Jamieson, E., MacMillan, H. & Boyle, M. (2007). Child abuse and chronic pain in a community survey of women. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(12), 1536-1554.
385. Watson, J. (2005). *Child neglect: Literature review*. NSW Centre for Parenting & Research, Department of Community Services.
286. Weng, X., Chui, W. H. & Liu, L. (2017). Bullying behaviors among Macanese adolescents-association with psychosocial variables. *International journal of environmental research and public health*, 14(8), 887.
287. Wenninger, K. & Heiman, J. R. (1998). Relating body image to psychological and sexual functioning in child sexual abuse survivors. *Journal of Traumatic Stress*, 11(3), 543–562.
288. Wessel, A. (2009). What is epigenesis? or Gene's place in development. *Hum ontogenet* 3(2), 35–37.
289. Whittle, H., Hamilton-Giachritsis, C., Beech, A., & Collings, G. (2013). A review of young people's vulnerabilities to online grooming. *Aggression and violent behavior*, 18(1), 135–146.

290. WHO, (2016). *INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children*, dostupno na <https://inspirestrategies.org/inspire-seven-strategies-ending-violence-against-children>
291. Wiedemann, T. (1989). *Adults and children in the Roman empire*. New Haven, CT: Yale University Press.
292. Wildeman, C., Emanuel, N., Leventhal, J. M., Putnam-Hornstein, E., Waldfogel, J. & Lee, H. (2014). The prevalence of confirmed maltreatment among US children, 2004 to 2011. *JAMA pediatrics*, 168(8), 706–713.
293. Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research press.
294. Wilson, H. W. & Widom, C. S. (2011). Pathways from childhood abuse and neglect to HIV-risk sexual behavior in middle adulthood. *Journal of consulting and clinical psychology*, 79(2), 236.
295. Winston, R., & Chicot, R. (2016). The importance of early bonding on the long-term mental health and resilience of children. *London journal of primary care*, 8(1), 12–14.
296. Wolfe, D. A., Scott, K., Wekerle, C., & Pittman, A. L. (2001). Child maltreatment: Risk of adjustment problems and dating violence in adolescence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40(3), 282–289.
297. World Health Organisation (2006). Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence. Written in collaboration with the International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.
298. World Health Organization (1999). *Report of the consultation on child abuse prevention*, 29–31 March 1999, WHO, Geneva. World Health Organization, Geneva.

390. World Health Organization (WHO) (2016). ICD-10 for Mortality and Morbidity Statistics dostupno na <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/en>
300. World Health Organization (WHO) (2022). ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics dostupno na <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/en>
301. Wyatt, G. E., Burns Loeb, T., Solis, B., Vargas Carmona, J. & Romero, G. (1999). The prevalence and circumstances of child sexual abuse: Changes across a decade. *Child abuse & neglect*, 23(1), 45–60.
302. Yates, T. M. (2009). The long-term consequences of childhood emotional maltreatment on development: (Mal)adaptation in adolescence and young adulthood. *Child Abuse and Neglect*, 33, 19–21.
303. Ybarra, M. L., Boyd, D., Korchmaros, J. D., & Oppenheim, J. K. (2012). Defining and measuring cyberbullying within the larger context of bullying victimization. *Journal of Adolescent Health*, 51(1), 53–58.
304. Yoon, S., Howell, K., Dillard, R., Shockley McCarthy, K., Rae Napier, T., & Pei, F. (2021). Resilience following child maltreatment: Definitional considerations and developmental variations. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(3), 541–559.
305. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – autentično tumačenje, 68/2015 i 62/2016 – odluka US)
306. Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 32/2013.

307. Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, uz konvenciju o pravima deteta, Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 7/2002).
308. Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 6/01.
309. Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta „Službeni list SFRJ“ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i „Službeni list SRJ“ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.
310. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 94/2016.
311. Žegarac, N. (2004). *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Save the children UK, Beogradska kancelarija.
312. Zhu, W., Zhou, X. & Xia, L. X. (2019). Brain structures and functional connectivity associated with individual differences in trait proactive aggression. *Scientific reports*, 9(1), 7731.
313. Zielinski, D. S. (2009). Child maltreatment and adult socio economic well-being. *Child abuse & neglect*, 33(10), 666–678.
314. Zirojević, M. & Bjelajac, Ž. (2013). Blisko istočni terorizam i religija u savremenom polisu. *Kultura polisa*, 10(22): 193–207.
315. Zuravin, S. J. (1991). Research definitions of child physical abuse and neglect: Current problems. In R. H. Starr & D. A. Wolfe (Eds.), *The effects of child abuse and neglect* (pp. 100–128).
316. Zuravin, S. J., Bliss, D. L. & Cohen-Callow, A. (2005). Maternal depression and adverse parenting. In K. A. Kendall-Tackett & S. M. Giacomoni (Eds.), *Child victimization: Maltreatment, bullying and dating violence, prevention and intervention*, 1001–1019.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

364.63-053.2

МЕРДОВИЋ, Боро, 1979-

Nasilje nad decom : izazovi, posledice i putevi prevencije / Boro Merdović. - Novi Sad : Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, 2025 (Zemun : Goragraf). - 174 str. ; 24 cm

Deo teksta uporedo na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 50. - Bibliografija.

ISBN 978-86-86121-77-6

а) Жртве насиља - Деца б) Насиље над децом

COBISS.SR-ID 166410249